ग्रामदान, ग्रामराज्य

आणि

शांति-सेना

विनोबा

परंधाम विद्यापीठ प्रकाशन

ग्रामदान, ग्रामराज्य

आणि

शांति-सेना

विनोबा

परंधाम विद्यापीठ प्रकाशन

अनुक्रमणिका

ग्राम-दान, ग्राम-राज्य आणि शांति-सेना

पहिले ग्राम-दान : मंगरौठ : १

आपल्या जमिनीपैकी सहावा हिस्सा दरिद्रनारायणाच्या प्रतिनिधीसाठी म्हणून भूदानात अर्पण करण्याची गोष्ट विनोबा आपल्या भूदान-पदयात्रेतून सतत सांगत होते विनोबाच्या या संदेशामुळे आपल्याजवळ असलेली सर्व जमीन भूदानात अर्पण करण्याची प्ररणा हि कांही व्यक्तींना झाली परंतु साऱ्या गावच्या जमीन-मालकानी आपली सर्व जमीन भूदानात अर्पण केल्याचे उदाहरण घडले नव्हते तो मान मगरौठ गावाने पटकावला गावाची सगळी जमीन गावाच्या सामूहिक मालकोची, व्यक्तिगत स्वामित्वाचा पट्टा कोणापाशी च रहायचा नाही आणि गावातील जमीन गावातील रहिवाश्याच्या सख्येप्रमाणे समान वाटली जायची, या गोष्टीला ग्राम-दान म्हणायच

मगरौठ हे गाव उत्तर प्रदेशातील हमीरपुर जिल्ह्यात आहे या भागाला बुंदेलखड म्हणतात झाशी, जालौन, बांदा, आणि हमीरपुर, या चार जिल्ह्याचा मिळून बुंदेलखड बनला आहे संत तुलसीदासाची भूमि म्हणून बुंदेलखड प्रसिद्ध आहे त्या च प्रमाणे १८५७ च्या सशस्त्र स्वातत्र्य-सग्रामाचे केन्द्र म्हणून हि बुंदेलखड गाजला आहे भूदान-यज्ञाच्या पर्वातील ग्रामदानाचे पर्व प्रथम सुरू केल्यामुळे बुंदेलखड आजच्या युगात हि पुन प्रसिद्ध झाला

संत तुलसीदासजीचे च वचन आहे "सबै भूमि गोपाल की वामें अटक कहां" या वचनाची सार्थकता त्याच्या च भूमीत झाली हा केवढा योगायोग! मंगरौठ गावाचे एक प्रमुख कार्यकर्ते,

जमीनदार आणि दिवाणसाहेब म्हणून ओळखले जाणारे दिवाण शत्रुघ्नसिहजी हे विनोबाच्या उत्तर-प्रदेश-प्रवेशापासून भूदानाच्या कामात हिरिरीने लागले होते मगरौठचे पुढारीपण त्याच्या च कडे ते केवळ त्या गावाचे जमीनदार नसून कळकळीचे जनसेवक आहेत त्याच्याप्रमाणे च त्याच्या पत्नी 'रानी साहेबा' या देखील अत्यत साध्या राहणीच्या, त्याग वृत्तीच्या, कष्टाळू आणि प्रेमळ आहेत. त्यामुळे या दोघाबद्दल गावच्या लोकाना आत्मीयता आणि आदर आहे

२२ मे १९५२ रोजी मगरौठ गावाजवळ च एका पडावावर विनोबाचा मुक्काम होता सकाळी विनोबाच्या पद-यात्रेच्या वाटेवर मगरौठची मडळी विनोबाच्या दर्शनासाठी त्याना सामोरी आली रिक्तहस्ताने भेटीला जायचे नसते म्हणून १०१ एकराची दानपत्रे घेऊन मडळी आली होती नास्त्यासाठी वाटेत विनोबा थाबले तेव्हा मडळीनी आपली भेट त्याना अर्पण केली. परतु विनोबाना दिवाणसाहेबाच्या गावाकडून पूर्ण प्रेम हवे होते. 'नानक **पूरा पाया, पूरे के गुण गाय**' हे त्याचे आवडतें सूत्र आहे. आलेल्या मडळीना विनोबा म्हणाले "अरे, '**सबै भूमि गोपाल की**' हे दिवाण शत्रुघ्नसिहजीच्या गावानें सिद्ध नाही करून दाखवायचें तर कोणी दाखवायचें ?" असे म्हणून विनोबा पुढें निघून गेले. हा प्रसग बेतवा नदीच्या तीरावरचा

विनोबाचा हा प्रेरक सदेश घेऊन गाववाले परतले पण त्याना चैन पडेना. दिवाणसाहेब त्या दिवशी गावात नव्हते भूदानासाठी इतरत्र हिंडत होते. ते रात्री परत आले तेव्हा गावकरी त्याची वाट पाहत जमलेली त्याना दिसली गावकऱ्यानी विनोबाचा

मंत्र त्यांना ऐकविला. दिवाणसाहेबांनीं लगेच आपली सर्व जमीन दान दिल्याची घोषणा केली. गांवच्या लोकांना ही अद्‌भुत प्रेरणा मिळाली. त्या च रात्री सर्वांनी आपापली जमीन विनोबांना समर्पण केल्याची घोषणा केली.

मंगरौठ गांवांत एकूण १११ कुटुंबें आहेत. पैकी ४५ भूमिहीनांचीं आणि ६६ भूमिवानांची होती. एकूण जमीन १३०० एकर होती. परंतु आतां सारे भू-सेवक बनले. १११ कुटुंबांची १३०० एकर जमीन झाली. पुरुष-वर्गापेक्षां स्त्री-वर्गाची भूदानाला तयारी होणें विशेष महत्त्वाचें समजलें पाहिजे. या गांवाच्या बाबतींत राणीसाहेबांनीं घरोघर जाऊन सर्व भगिनी-समाजाला प्रोत्साहन दिलें. "आधीं केलें मग सांगितलें" या उदाहरणामुळें राणीसाहेबांचा खूप च प्रभाव पडला. एवढया मोठया जमीनदाराच्या पत्नीला चिंता वाटली नाहीं मग आपण च कां घाबरायचें ? जें सर्वांचें तें आपलें. या भावनेनें सारा गांव उत्साहानें ग्राम-दानाला तयार झाला. [चारी बाजूला एक वातावरण असतांना एखादी गोष्ट जितकी सोपी असते त्यापेक्षा एकटयानें विचाराच्या निष्ठेच्या जोरावर ती करणें फार कठिण असते.] ज्या वेळीं साऱ्या भारतात एक हि ग्राम-दान झालें नव्हतें त्या वेळीं मंगरौठने ग्राम-दान केले असल्यामुळे मंगरौठचा विशेष गौरव आहे.

भू-दान यज्ञाचें उद्दिष्ट

: २ :

[मगरौठच्या ग्राम-दानानंतर विनोबाच्या लक्षात आले की सारे गावचे गाव देखील भू-स्वामित्वाचे विसर्जन करूं शकतें. तेलगणात एका रामचद्र रेड्डीने भूदान दिल्याबरोबर विनोबाना एक ईश्वरी संकेत मिळाला, आणि एका व्यक्तीला ज्या ईश्वराने प्रेरणा दिली तो इतराना का देणार नाही अशी श्रद्धा निर्माण झाली. मगरौठच्या ग्राम-दानानंतर हि अशी च श्रद्धा विनोबाच्या ठिकाणी निर्माण झाली. आणि एक गाव जी गोष्ट करू शकला ती गोष्ट इतर गावे जरूर करतील आणि ग्रामदानाचा ओघ सुरू होऊं शकेल असे विनोबाना वाटलें "मगरौठचे लोक म्हणजे कोणी गधर्व, किन्नर किंवा देव-लोकातले नाहीत. ते देखील पृथ्वीवरचे तुमच्या आमच्यासारखे च मानव आहेत" असे विनोबा ठिकठिकाणी सागू लागले परतु १९५२ पासून तो १९५५ पर्यंत ग्राम-दानाच्या दृष्टीनें इतरत्र खास प्रगति झाली नाही आणि विनोबानी हि त्या गोष्टीवर जास्त भर दिला नाही. परतु ओरिसा-मधें गोपबधु चौधरी आणि त्याचे सारे कुटुब ग्राम-दानाच्या दृष्टीने भूमिका तयार करण्याचे काम करीत होते या ओरिसा प्रातात विनोबाचा प्रवेश २६ जानेवारी १९५६ रोजी झाला. आणि विनोबाच्या तेथील पद-यात्रेंत शेकडो ग्राम-दानाची मालिका सुरू झाली. ओरिसा-प्रवेशाच्या पहिल्या दिवसाच्या भाषणातून पुढील भाग घेतला आहे]

आजच्या शुभ दिवशी माझा या वीरभूमीत प्रवेश झाला यावद्दल मला आनद होत आहे. या भूमीनें चक्रवर्ती अशोकाला

अहिंसेची दीक्षा दिली. या भूमीनें चड अशोकाचे 'धर्म-अशोका'त रूपातर केले.

आजचा दिवस स्वराज्याच्या प्रतिज्ञेचा दिवस आहे. ज्या स्वराज्याची प्रतिज्ञा हिंदुस्थानने घेतली होती तिचा एक अश पूर्ण झाला आहे. परंतु तो अश लहान होता. जो अंश पूर्ण व्हायचा राहिला आहे तो फार मोठा आहे. 'आम्ही कोणाचा जुलूम सहन करणार नाही' हा स्वराज्याचा एक अश आहे तर "आम्ही कोणावर जुलूम करणार नाही" हा त्याचा दुसरा अश आहे.

इग्रजाची सत्ता येथून गेली असली तरी आपल्यामधे अजून जी अनेक प्रकारची गुलामी आहे ती दूर झाली पाहिजे स्पृश्य-अस्पृश्य हा भेद अजून आम्ही सोडला नाही आर्थिक गुलामी तर आहे च. मजूर-मालक हा भेद आहे. फॅक्टरीचे मजूर आणि भूमिहीन मजूर याचा हि प्रश्न आहे. आमच्या भूदान-आदोलनाला मी 'मजूर-चळवळ' च मानलें आहे. त्याचे दास्य दूर होण्यासाठी आम्ही भूदान आणि सपत्तिदान सुरु केले. परतु भारतांतून स्वामित्वाचे विसर्जन व्हावे हे शेवटी आम्हाला करायचे आहे. परमेश्वर च काय तो मालक, असे व्हावे. आम्हाला सपत्तीची, कारखान्याची, भूमीची मालकी नाहीशी करायची आहे आपल्या देशात "अहिंसक समाजरचना" हा शब्दप्रयोग निघाला याबद्दल मला विशेष आनद होतो. हिंदुस्थानच्या समाजवादात आम्ही गायी-बैलाचा हि अतर्भाव केला आहे. आदिवासी लोकाना इतराच्या पातळीवर आणायचे आहे. ही सगळी कामे करायची आहेत.

आजच्या पवित्र दिवशी आपण प्रतिज्ञा करूं या की आमच्या देशात आम्ही कोणत्या हि प्रकारची सामाजिक किंवा

आर्थिक गुलामी राहू देणार नाही संपत्ति आणि जमीन गावा-गावात वाटली जाईल आणि साऱ्या गावाचे गो-कुळ बनेल पहिलें पाऊल म्हणून सहाव्या हिश्श्याची मी मागणी केली असली तरी शेवटी आपल्याला सर्व जमीन गावाची करायची आहे

■ ■ ■

क्रान्ति विचारानें होते

: ३ :

[ओरिसामध्ये पहिले ग्रामदान मानपूर या गावचे झाले. नावाप्रमाणे च या गावाने या प्रांतातील पहिल्या ग्राम-दानाचा मान पटकावला आतापर्यंत ओरिसात १०० ग्राम-दाने झाली होती या घटनेला उद्देशून विनोबा म्हणाले]

ओरिसातील ज्या गावानी आपले सर्वस्वदान दिले त्या गावच्या लोकानी अजून मला पाहिले देखील नाही आणि तसे पाहण्याची गरज हि नाही सारा समाज देण्याच्या भावनेने भारला जातो तेव्हा क्रांति होते मी जमिनीवर चालत असलो आणि जमीन मागत असलो तरी माझी श्रद्धा हवेवर जास्त आहे ही हवा चारी बाजूला पसरली तर पाहता पाहता क्रांति होईल या बाबतीत गणित उपयोगी पडत नाही हिंदुस्थानातील बच्चा अन् बच्चा जाणतो की सर्वांच्या हृदयात एक च आत्मा विराजमान आहे आम्ही आमच्या डोक्यावर स्वामित्वाचा भार लादून घेतला असल्यामुळें साऱ्या चिंता, क्लेश, झगडे, आणि कटकटी निर्माण झाल्या आहेत ते स्वामित्व खाली पटकून दिले तर परमेश्वराची लेकरे बनू आणि त्याने दिलेला चारा पक्षाप्रमाणे खाऊ

सर्वोदय-विचाराची खुबी ही आहे की तो विचार ज्याला पटला तो एकटा मनुष्य देखील त्या विचाराप्रमाणे अमल

करू शकतो एकटा मनुष्य देखील अन्यायाचा प्रतिकार करण्यासाठी साऱ्या जगाविरुद्ध उभा राहू शकतो "समोरच्याने शस्त्र खाली ठेवले तर मी ठेवीन" या विचारामुळे जो तो शस्त्र वाढवीत आहे हे दुष्टचक्र तोडायचे असेल तर एखाद्या राष्ट्राने, गावाने किंवा व्यक्तीने हिंमत करून पुढें आले पाहिजे

जगातील प्रत्येक व्यक्ति प्रत्येक देशाची नागरिक आहे, हा भारताचा विचार आहे म्हणून भूदानाचा आमचा हा विचार आंतरराष्ट्रीय क्षेत्रात पसरू शकेल या विचाराचे नेतृत्व आमच्या येथील खेडी करतील म्हणून मी म्हणत असतो कीं मानपूरचे आक्रमण ऑस्ट्रेलियावर होणार आहे

प्रत्येक गाव गोकुळ बनावे, गावातील सर्वांनी एका कुटुंबाप्रमाणे मिळून मिसळून रहावे, गावची सारी जमीन सर्वांची बनावी, आणि सर्वांनी वाटून खावे, असा आहे आमचा ग्रामदानाचा विचार

आज गावात दूधदुभते तयार होते पण गावच्या मुलाच्या पोटात ते जात नाही कारण शहरात दूध, लोणी विकून पैसा करायची सवय गाववाल्यांना लागली आहे पैसा का लागतो? वस्त्र इत्यादि नित्याच्या वस्तु आपण गावात बनवीत नाही म्हणून गावचे लोक कापूस पिकवतात, पण तो विकतात आणि शहरातील गिरण्यातून तयार झालेले कापड विकत घेतात तीळ पिकवतात, पण तो विकून मिलचे तेल विकत घेतात ऊस पिकवतात, पण तो विकून साखर खरेदी करतात वास्तविक कापड, तेल, गूळ इत्यादि वस्तु खेड्यात बनविल्या पाहिजेत असे झालें तर मग दूध, लोणी विकायची जरूर पडणार नाही

■ ■ ■

भूदान-आरोहणाच्या पांच पायऱ्या : ४ :

ओरिसात ग्राम-दानाचे व्यापक दर्शन झाले तेव्हा विनोबाना भूदान-आरोहणातील भू-क्रातीचे च जणू दर्शन झाले याबाबत आतापर्यंतच्या आदोलनाचा आढावा घेताना विनोबा म्हणाले

"येथे जे काम होत आहे त्यात क्रातीचे दर्शन होते सारा गाव एका परिवाराप्रमाणे बनू लागला तर त्याला काय नाव द्यायचे या बाबतीत अर्थशास्त्र-विशारदामधें भले विवाद होवो, परतु 'गावचे एक कुटुब बनवा' असे जेव्हा मी सागतो तेव्हा आमच्या खेड्यातील जनतेला ती गोष्ट एकदम पटते कारण भारतामधे परिवारभावना दृढमूल आहे ग्राम-राज्याचे जे काय सयोजन आपल्याला करायचे आहे त्याचा पाया ग्राम-दानात आहे म्हणून ग्राम-दान ही भूदान-यज्ञाची अतिम भूमिका आहे असे मी म्हटले आहे

ग्राम-दान झाले की काम सपले असे नसून उलट त्यानतर च कामाची खरी सुरवात व्हायची आहे आम्ही आतापर्यंत अनेक विधायक कामें केली आणि ग्रामीण जनतेला काही मदत पोचविली परतु अहिंसक जनशक्ति देशात कशी निर्माण करता येईल याबाबत अनेक वर्षापासून चितन चालू होते गेली ३० वर्षे ग्रामसेवेच्या कार्यात च माझी गेली आज भूदान-यज्ञाच्या एका पाठोपाठ एक ज्या पाच पायऱ्या चढायची सधि आपल्याला मिळाली त्याचे श्रेय आमच्या गेल्या तीस वर्षाच्या ग्रामसेवेला आहे म्हणून आमचे उद्दिष्ट पुरे होत आहे असे दिसल्यावर माझा येथील मुक्काम मी वाढविला हिंदुस्थानच्या एकूण जमिनीचा सहावा हिस्सा म्हणून पाच कोटी एकराची मी मागणी केली. ती मागणी पुरी झाली

असती तरी अहिंसक जनशक्ति निर्माण करण्याचे काम अपुरे च राहिले असते येथे होत असलेले ग्राम-दानाचे काम जर झाले नसते तर पाच कोटी एकर जमीन मिळून हि जनशक्ति निर्माण करण्यासाठी दुसरे एखादे साधन आम्हाला शोधावे लागले असते पाच कोटी एकर जमीन मिळावी ही माझी मागणी कायम च आहे त्याने काम व्यापक होईल परतु ग्रामदानाने जे काम होत आहे ते गाल होत आहे कोरापुट साऱ्या भारताला मार्गदर्शक बनेल अशी मला आशा आहे

भूदान-यज्ञाची पहिली पायरी दु ख-निवारणाची होती तिला मी 'अशाति-शमन' नाव दिले आहे

दुसरी पायरी साऱ्या देशाचे लक्ष भू-समस्येकडे खेचून घेणे ही होती तिला मी 'ध्यानाकर्षण' नाव दिले आहे

तिसरी पायरी कार्यकर्त्यातील निष्ठा दृढ करण्याची होती. म्हणून तिला मी 'निष्ठा-निर्माण' असे नाव दिले आहे

चौथी पायरी एखाद्या प्रदेशात सहाव्या हिश्श्याचे काम कसे पुरे करता येईल ते पाहण्याची होती तिला मी 'व्यापक भूमि-दान' नाव दिले आहे

पाचवी पायरी गावाचे एक कुटुब बनविण्याची आहे या पायरीनतर ग्राम-राज्य आणि राम राज्य याचा आरभ व्हायचा आहे म्हणून तिला मी 'भूमि-क्राति' असे नाव दिले आहे"

■ ■ ■

ग्राम-दानाचें मर्म :५:

आज आमच्या पद-यात्रेला सहा वर्षे पूर्ण झाली. सहा वर्षे एका च विषयावर बोलत आलों. शब्दाची शक्ति मर्यादित असते. खरे काम हृदय-प्रवेशानें होतें. त्यासाठी प्रत्यक्ष सेवा हें एक बलवान् साधन आहे. मानसिक चिंतन हे हि बलवान् साधन आहे. परंतु भगवंताची प्रार्थना हें सर्वात मोठे साधन आहे. सर्व साधनाचा विनियोग केला म्हणजे यश लाभते.

पुष्कळांची अशी समजूत झाली आहे की भूदान म्हणजे फक्त जमीनवाल्यानी जमीन द्यायची संपत्ति-दान म्हणजे फक्त संपत्तिवाल्यांनी संपत्ति द्यायची. परतु माझी कल्पना अगदीं वेगळी आहे. या आंदोलनामधे प्रत्येकाने काही ना काही द्यायचें च आहे. ज्यांना आपण मजूर समजतो त्याच्याजवळ हि देण्यासारखी वस्तु आहे. ही मुले बसली आहेत त्याच्यापाशी देखील देण्यालायक काही आहे च. देण्यासारखी काही वस्तु च नाही असा एक हि अभागी माणूस जगात देवाने निर्माण केला नाही मजुराजवळ श्रम-शक्ति आहे, प्रेम-शक्ति आहे (देवाने गरिबाच्या हृदयात जास्त प्रेम ठेवलेलें असते.) हा अनुभव सर्वांना येतो. श्रीमंताच्या महालापेक्षा गरिबाच्या झोंपडीत जास्त प्रेम आढळते. हे गरीव लोक दया-पात्र कसे म्हणता येतील? दया-पात्र तर ते आहेत की जे स्वत जवळ राखून ठेवतात, देणे ही वस्तु जाणत नाहीत.

देण्याची क्रिया आज चालू च आहे. परंतु ती फक्त कुटुंबापुरती मर्यादित आहे. कुटुंबांत आनंदाचें दर्शन होते त्याचें मर्म देण्यात, त्यागांत आहे. प्रेमपूर्वक त्याग केला जातो तिथें आनंदाची

अनुभूति येते ही त्यागाची प्रक्रिया व्यापक करून साऱ्या गावाला लागू करणे ही या आदोलनाची खरी भूमिका आहे

गरिबानी देखील काही ना काही गावाला द्यायचे आहे असे न झाले तर त्याची इभ्रत राहणार नाही गरिबाच्या मुलाला हि वाटले पाहिजे की आम्ही गावाला काही देतो श्रमवान् श्रम देईल, बदल्यात जमीन मिळवील भूमिवान् भूमि देईल, बदल्यात श्रम मिळवील दोघे हि देतील आणि दोघे हि मिळवितील आजारी मनुष्य श्रम हि देऊ शकणार नाही परतु रोगाबद्दलचे ज्ञान तो देऊ शकतो; भेटायला येणाराकडे प्रेमाच्या नजरेने पाहू शकतो. अशा रीतीने प्रत्येकाने काही ना काही द्यावे, सर्वांचे हृदय व्यापक बनावे, सहकाराची भावना वाढावी सामुहिक जबाबदारीचे भान व्हावे, हा या आदोलनामागील मुख्य विचार आहे. जमीन प्रत्येकाची अलग असू शकेल, घर अलग असू शकेल, रसोई अलग असू शकेल परतु सर्वांचे हृदय एक असले पाहिजे. प्रत्येक जण दुसऱ्याची चिंता करतो आहे असे झाले पाहिजे याचे नाव ग्राम-दान

■ ■ ■

स्वामित्व-विसर्जनाचा व्यापक अर्थ : ६ :

आज सकाळी काही कार्यकर्ते भेटायला आले होते त्यानी एक मोठा मजेदार प्रश्न विचारला ते म्हणाले "ग्राम-दानात गावची जमीन सर्वांच्या मालकीची होईल आणि गावातील सर्व लोक सुखी होतील हे खरे परतु समजा की एका गावात जमीन जास्त आणि लोकसख्या कमी आहे, आणि दुसऱ्या गावात जमीन कमी आणि लोकसख्या जास्त आहे दोन्ही गावाचे ग्राम-दान झाले आहे असे समजा परतु दुसऱ्या गावापेक्षा पहिले गाव ग्राम-दान

होऊन हि अधिक सुखी होणार नाही का ?" मी म्हटले, "ग्राम-दानाची पुढली पायरी ही असेल की ज्या गावात माणसे कमी आणि जमीन जास्त असेल त्या गावचे लोक शेजारच्या गावच्या लोकाना आपल्या गावात राहण्यास यायला आमन्त्रण देतील परंतु एकदम च सर्व प्रश्न आपण हाती घेऊ पाहू तर ते जमणार नाही. आधी एकेका गावाचे ग्राम-दान होऊ द्या मग पुढचा विचार हि लोकाना पटविता येईल"

भूदान-यज्ञाचा खरा उद्देश काय हे नीट समजून घ्या भूदान एखाद्या गावापुरते मर्यादित राहणार नाही इतके च काय पण ते एका देशापुरते हि मर्यादित राहणार नाही आज जरी हिंदुस्थान-पुरते भूदान आम्ही सुरु केले असले तरी माझ्या मनात मी ओळखले आहे की हा जगाचा च प्रश्न मी हाती घेतला आहे सान्या दुनियेचा प्रश्न एकदम हाती घेणे शक्य नाही आणि तसा घेऊ पाहणे अहंकार हि ठरेल म्हणून सध्या भारतापुरता च आपण विचार करू या

एका गावात कमी जमीन तर दुसऱ्या गावात जास्त जमीन हे जसे असते तसे एका जिल्ह्यात, प्रांतात, किंवा देशात, कमी जमीन आणि दुसऱ्या जिल्ह्यात, प्रांतात किंवा देशात, जास्त जमीन असे हि असू शकते म्हणून मी म्हणत असतो की जमिनीवर एखाद्या व्यक्तीची, गावाची, किंवा देशाची हि मालकी नसून सर्व मालकी परमेश्वराची आहे

एकदा एका व्याख्यानात मी म्हटलें होतें की ऑस्ट्रेलियातील जमिनीची मागणी करण्याचा जपानच्या लोकाना हक्क आहे आणि जपानी लोकाना आपल्या येथे येऊ देणें ऑस्ट्रेलियाच्या लोकाचे

कर्तव्य आहे. ऑस्ट्रेलियाची हवा गरम आहे. म्हणून तिथे जे इंग्लंडमधले लोक वस्ती करून राहिले आहेत ते समुद्राच्या किनाऱ्या किनाऱ्याने राहिले आहेत आतल्या भागात ते जाऊ च शकत नाहीत. पन्नास शभर मैलाचा किनाऱ्याचा भाग च फक्त त्यानी व्यापला आहे. आतल्या भागात वस्ती करायची म्हटली तर आजच्या पाचपट वस्तीला तेथे अवकाश आहे. परंतु आस्ट्रेलियाचे लोक दुसऱ्याना तिथे येऊ देत नाहीत. ते म्हणतात, 'आमची सभ्यता आणि संस्कृति बिघडेल.' परतु हा सकुचित विचार आहे.

मी जेव्हा म्हणतो की "भूदानयज्ञ साऱ्या जगातील स्वामित्वाचे विसर्जन करू पाहतो" तेव्हा काही लोक म्हणतात, "बाबा बोलतो तर खूप मोठ्या गोष्टी ! एकीकडे पायी फिरतो आहे आणि भाषा बोलतो जगातली मालकी नष्ट करण्याची." परतु असे म्हणण्यात अज्ञान आहे

हवा ज्याप्रमाणे सर्वत्र सचार करते त्याप्रमाणे च विचाराचे प्रवाह हि सचार करीत असतात. सद्‌विचाराच्या प्रचारासाठी रेल्वे नको, टेलीफोन नको, वीज नको, की रेडियो नको विचार-प्रचारासाठी 'ब्रॉड' कास्टची जरूर नसून 'डीप' कास्टची, म्हणजे प्रत्यक्ष आचरणाची, जरूर असते. आचरणात विचार अुतरला की तो जीवनात खोल उतरतो. मग त्याचा हवेत प्रचार करण्याचें काम तर हे पक्षी हि करतात.

म्हणून बाबा जेव्हा म्हणतो की 'साऱ्या जगातली मालकी नष्ट झाली पाहिजे' तेव्हा हें एक आकाशपुष्प आहे असे समजू नका. हे काम तुमच्या आमच्या सारखी माणसें देखील करूं शकतील. परतु त्यासाठी आतून तशी निष्ठा उत्पन्न झाली पाहिजे.

दुसरे कोणी विचारतात "मालकी ही वस्तु तर अनादि काळापासून चालत आली आहे ती नष्ट व्हावी असे आतापर्यंत कोणी च म्हटले नाही इतिहासात जे घडले नाही ते तुम्ही करू पाहत आहात त कसे जमावे ? "मी म्हणतो की जी गोष्ट इतिहासात घडली नाही ती घडविण्यासाठी च तुमचा आमचा जन्म आहे देवाने आम्हाला जन्माला घातले तर आमच्यासाठी काही कार्य देऊन च घातले असले पाहिजे हे ओळखले पाहिजे तसे नसेल तर आमचा जन्म फक्त पूर्वजाच्या पराक्रमाची गीते गाण्यासाठी आहे का ? जुन्या पराक्रमात भर घालून कळस चढवायचे काम आपल्याला करायचे आहे〉

आम्ही साऱ्या जगात शांति नादावी असे इच्छितो त्यासाठी मालकी हक्क नष्ट झाले पाहिजेत असें आमचे म्हणणे आहे भूदानयज्ञात दिले गेलेले प्रत्येक दानपत्र म्हणजे विश्वशांतीला /मिळालेले मत होय असे मी म्हटले आहे तामिलनाडमधे हि ग्राम-दान होत आहे ही काय कमी क्रांति आहे ? लोक आपण होऊन मालकी सोडत आहेत याना समजावून सागायला तरी कोणते विद्वान् लोक जात आहेत ? आमची माकडें विचार समजावण्यास जातात आणि लोकाना विचार पटतो हा केवळ आमचा महिमा नाही हा काळाचा, युगाचा, महिमा आहे काळाच्या हातातलें आम्ही फक्त अवजार आहोत

म्हणून बधूनो, श्रद्धेचे बळ घेऊन उठा, आणि सारी मालकीची भावना पटकून द्या तसें कराल तर तुम्ही उच उठाल आणि तुमच्या जयजयकारानें सारे जग भरून जाईल

■ ■ ■

मूल्य-परिवर्तन ही च क्रांति : ७ :

[ओरिसात ग्रामदाने मिळू लागली तरी काही लोक म्हणू लागले की "ग्रामराज्याचा तुमचा नमुना जोपर्यंत गावात दिसत नाही तोपर्यंत अहिसक क्राति पूर्ण झाली असे म्हणता येत नाही." या म्हणण्यात क्रातीबद्दलच्या कल्पनेचे अज्ञान कसे आहे ते विशद करून सागताना विनोबा म्हणाले]

"या प्रदेशात पुष्कळ ग्रामदाने मिळत आहेत. त्यामुळे आमची कसोटी होणार आहे हे खरे असले तरी मला पाहिजे असलेली मुख्य वस्तु कोणती ते मी सागू इच्छितो जगाचा कारभार चालविण्याची जबाबदारी माझी आहे असे मी कधी च मानले नाही जगाचा व्यवहार जग चालवीत बसेल. माझें काम विचाराचा प्रचार करणे हे आहे आत्मा सर्वव्यापी आहे, व्यक्तिगत मालकीची भावना चुकीची आहे, हा विचार गावोगाव पसरविणे हे माझे काम आहे हा विचार समजून जर गावानी ग्रामदान केले असेल तर त्या वस्तूचे क्रातीच्या दृष्टीने स्वतत्र मूल्य आहे (ग्रामदानानतर गावातील रचना बरी होते की वाईट होते याचा त्या मूल्याशी मुळी च सबध नाही) मी उदाहरण देतो आम्ही पुष्कळ प्रयत्नानतर हिंदुस्थानचे स्वातत्र्य मिळविले हे स्वराज्य आम्ही कसे राबवितो आणि आमची उन्नति किती लवकर करून घेतो यावर आमच्या स्वराज्याची कसोटी लागणार आहे हे खरे असले तरी समजा की आम्ही तशी उन्नति लवकर साधू शकलो नाही, तर त्याचा अर्थ इतका च होईल की आमची बुद्धिशक्ति आणि लायकी कम दर्जाची आहे परतु आम्ही जे स्वातत्र्य मिळविले त्याचे मूल्य स्वतत्र च आहे. स्वराज्यानतरच्या रचनेशी

स्वातंत्र्य प्राप्तीच्या मूल्याची सागड घालता येत नाही त्याप्रमाणे ग्रामदानाच्या घटनेचे स्वतंत्र मूल्य आहे ग्राम-रचनेशी त्याची सागड घालणे बरोबर नाही

लोक आतापर्यंत फड जमा करीत होते परतु दरिद्र-नारायणाला आपल्या कुटुबातील एक व्यक्ति समजून त्याला एक हिस्सा देणे हे मूल्य-परिवर्तन झाल्याचे लक्षण आहे म्हणून निधि जमविणे आणि सपत्तिदान मिळविणे यात महदतर आहे या सपत्तिदानाचा विनियोग कसा करायचा हे अकलेचे काम आहे परतु लोकानी आपल्या उत्पन्नाचा हिस्सा समाजाला अर्पण करण्यात मूल्यपरिवर्तन आहे

असे मूल्यपरिवर्तन जेव्हा होते तेव्हा च ती "शातिमय क्राति" म्हणायची क्रातीच्या मागे 'शातिमय' हे विशेषण हि मी उगीच च लावले कारण खरी क्राति कधी च अशातिमय नसते-कसे तरी करून बदल घडवून आणणे याला क्राति म्हणत नाहीत-मूल्य बदलण्याला च क्राति म्हणतात आणि मूल्य कधी जोर जबरदस्तीन बदलत नसतात विचार पटवून च मूल्यपरिवर्तन होत असते

यावर लोक म्हणतात "तुमच्या या विचार-परिवर्तनाने होणाऱ्या क्रातीला किती तरी काळ लागेल" मी म्हणतो काळ किती लागेल याची मला तितकीशी चिंता नाही "विचार-क्राति शीघ्र होत असेल तर ठीक, नाही तर शीघ्र अविचार-क्राति केली पाहिजे," हा विचार मला मान्य नाही असला 'शीघ्रवाद' म्हणजे क्राति नव्हे उपाशी माणसाला लवकरात लवकर भाकरी मिळाली पाहिजे हे खरे असले तरी "भाकरी लवकर मिळन

नाही तर विष द्या, पण लवकर द्या" असला शीघ्र-भोजन-वाद शहाणपणाचा म्हणता येणार नाही. क्राति म्हटली की "रक्तलाछित" असे लोकाच्या मनात असते. म्हणून मी 'शातिमय' हे विशेषण जोडले वास्तविक त्या विशेषणाची गरज नाही.

■ ■ ■

ग्राम-दान हा नई तालीमचा हि पाया : ८ :

आज शिक्षणाचें स्वरूप कसें आहे ? काही लोक मेहनत करणारे आहेत त्याना विद्या मिळत नाही काही लोक विद्वान बनले आहेत त्याच्या हातात उद्योग नाही असे समाजात दोन वर्ग पडल्यामुळे ठिकठिकाणी आपल्याला झगडे, ईर्षा, द्वेष, दिसून येतो काही जातीना अधिक विद्या मिळाली, काही जाती मागे पडल्या त्यामुळें मग जातिद्वेष सुरू झाला

याला उपाय हा च की जीवनाची योजना बदलली पाहिजे परमेश्वराने प्रत्येकाला दोन हात दिले आहेत, भूक दिली आहे, आणि बुद्धि दिली आहे काही लोकानी फक्त मेहनत करावी आणि काही लोकानी फक्त दुसऱ्याच्या मेहनतीचे फळ खावे, ही समाजरचना सदोष आहे

कुरलमधे पहिल्या अध्यायात म्हटले आहे की विद्या प्राप्त करा, परतु परमेश्वरासमोर मस्तक नमले नाही तर ती विद्या काय कामाची ? खरी विद्या म्हणजे नम्रता, विनय सस्कृतात विनय म्हणजे च शिक्षण असा अर्थ होतो गीता म्हणते "विद्या-विनय-सपन्न द्विज" अशा रीतीने विद्येबरोबर भक्ति आणि नम्रता पाहिजे असें कुरलचा पहिला अध्याय सागतो

कुरलच्या दुसऱ्या अध्यायात पावसाचा महिमा गाइला आहे पाऊस सुरू झाला म्हणजे शेतकऱ्याला शेतात काम करावे लागते हे झाले तप शतात पिकलेले धान्य सर्वांना वाटून द्या असे हि या अध्यायात म्हटले आहे हे झाले दान अशा रीतीने तप आणि दान या गोष्टी दुसऱ्या अध्यायात सांगितल्या

हे दोन्ही अध्याय मिळून नई तालीम होते ग्राम-दान हे नई तालीमचे उत्तम उदाहरण आहे तुम्ही विचाराल, "ग्राम-दानाचा नई तालीमशी काय संबंध ?" परंतु तमिळ भाषेत नई तालीमला "आधार कल्वी", म्हणजे जीवनाचा आधार, म्हणतात. परंतु ग्राम-दान हा जीवनाधाराचा हि आधार आहे कारण ग्राम-दान झाले तर च एकूण एक मुलाच्या शिक्षणाची व्यवस्था होऊ शकेल केवळ सक्तीचे शिक्षण करून हे साधणार नाही कारण गरिबाच्या मुलांना आपल्या आई-बापाच्या कामात मदत करायला जावे लागते मग त्यांनी शाळेत कसे यायचें ? ग्राम-दान झाले म्हणजे कोणी गरीब राहणार नाही, कोणी श्रीमंत राहणार नाही, आणि सर्वांच्या मुलांची सारखी सोय होईल म्हणून मी ग्राम-दान हा नई तालीमचा हि पाया आहे असें म्हणतो

आज शेतकरी शेतात काम करतो ते लाचारीने करतो कुरलमधे शेतीच्या कामाला जी प्रतिष्ठा मानली आहे ती आज समाजात दिसत नाही मजुराच्या मनात श्रमाची प्रतिष्ठा नाही आणि शिक्षिताच्या हि मनात ती नाही शिवाय श्रमाच्या कामाला पैसा कमी दिला जात असल्यामुळें त्याला आर्थिक मूल्य देखील नाही अशा रीतीनें श्रमाला आज आर्थिक, सामाजिक, आणि आध्यात्मिक प्रतिष्ठा उरलेली नाही ही स्थिति जोपर्यंत चालू राहील तोपर्यंत देशाची उन्नति होण्याची आशा नाही

■ ■ ■

ग्राम-दानाने चतुर्विध लाभ : ९ :

[ग्राम-दान म्हणजे गावचे एक कुटुब. हे झाले म्हणजे आर्थिक, सास्कृतिक, नैतिक, आणि आध्यात्मिक लाभ कसा होतो हे समजावून सागताना विनोबा म्हणाले]

जमिनीची व्यक्तिगत मालकी सोडून साऱ्या गावची जमीन गावाच्या मालकीची केल्याने पहिला लाभ हा होईल की गावचे अन्नाचे उत्पन्न वाढेल कोणत्या शेतात काय पेरावे, किती पेरावे, वगैरे बाबतीत साऱ्या गावचे लोक मिळून विचार करतील गावात उत्पन्न झालेल्या धान्यापैकी किती बाहेर विकावे हे हि गावचे लोक मिळून ठरवतील बाहेरून सरकारी किंवा अन्य प्रकारची मदत मिळायची झाली तर साऱ्या गावाला मिळून मदत दिली जाईल कर्ज देखील व्यक्तिगत राहणार नाही अशा रीतीने काय काय लाभ होतील त्याची गणती च करायला गेलो तर एक मोठा ग्रथ, होईल थोडक्यात सागायचे तर समग्र ग्राम-दानाने गावाला आर्थिक स्वातत्र्य लाभेल

साऱ्या गावाचे एक कुटुब बनविल्याने दुसरा लाभ हा होईल की गावातील मडळीचे परस्पराबद्दलचे प्रेम आणि आनद वाढेल दुसऱ्याच्या दु खात आपण भाग घेतला म्हणजे दु ख कमी होते आणि सुखात भाग घेतला म्हणजे सुख वाढते मनुष्य स्वत ला विसरला म्हणजे त्याची आनद-वृद्धि होत असते कुटुबात प्रत्येक-जण आपला वेगळेपणा न ठेवता सारे कुटुब आपले मानतो म्हणून कुटुबात आनद नादतो एकट्याला खेळण्यात मजा वाटत नाही सारे मिळून खेळू लागल की आनद वाढतो म्हणून गावाचे एक कुटुब केले की जीवनात आनद वाढेल, रुचि वाढेल, स्वाद वाढेल याला मी सास्कृतिक लाभ म्हणतो

एक परिवार बनविण्याने तिसरा लाभ हा होईल की लोकांची नीतिमत्ता वाढेल भाडणे, शिव्यागाळी, चोरी वगैरे प्रकार कमी होतील घरात कुणी काही वस्तु घेतली तर तिला चोरी म्हणत नाहीत मुलाने न विचारता वस्तु घेतली तर आई इतके च म्हणेल की विचारून घ्यावे पण 'चोरी केलीस' असे म्हणणार नाही- अशा रीतीने गावातून चोरी ही वस्तु नाहीशी होईल आज परस्पर स्वार्थामुळे ईर्षा, द्वेष, झगडे होत असतात त्यामुळे जगात दु ख आणि हिंसा वाढली आहे गावची सारी सपत्ति आणि जमीन गावाच्या मालकीची केली की नैतिक उत्थानाचा मार्ग मोकळा होतो

आणि या सर्व लाभाहून मोठा लाभ हा होईल की मनुष्याचे ममत्व सुटेल ही बाब जगाच्या इतर देशातील लोक समजोत वा न समजोत परतु हिंदुस्थानच्या खेड्यांतील जनता मात्र या गोष्टीचे महत्त्व जरूर ओळखील पुष्कळाना वाटते की घरदार सोडले म्हणजे ममत्व सुटते परतु ते खरे नाही अशा रीतीने घरापासून पळून गेल्याने च मुक्ति लाभते असे नाही ममत्व सुटण्याची युक्ति ही आहे की आपण आपले कुटुंब सकुचित न करता व्यापक करावे. "मी कोणाचा नाही आणि कोणी माझा नाही" ही वृत्ति राखून मनुष्य मुक्त होत नाही "मी सर्वांचा आहे आणि सगळे माझे आहेत" या वृत्तीने मनुष्य मुक्त होतो) समाजाचा आणि घरादाराचा त्याग केला तरी शेवटी लगोटीत च आसक्ति अडकून राहते असा हि अनुभव येतो म्हणून आसक्ति सुटण्यासाठी "मी सर्वांचा आणि सगळे माझे" ही च वृत्ति हवी ग्राम-दानात ही वृत्ति वाढते हा ग्राम-दानाचा फार च मोठा लाभ आहे.

■ ■ ■

ग्राम-दानानें खरा लाभ कोणता ? : १० :

ग्राम-दानाचा सर्वांत मोठा लाभ हा कीं त्यानें एक समाज बनेल. समजा कीं ४० घरांचें गांव आहे. त्यांत फक्त १० घरवाल्यां-जवळ जमीन आहे आणि बाकीचे सारे शेत-मजूर आहेत. सर्वांसाठीं या गांवची जमीन अर्थात च पुरेशी असणार नाहीं. आतां दहा घरवाल्यांनीं आपली सर्व जमीन गांवाला दिली तरी तेवढयानें गांव कसा सुखी होणार? कोणती समृद्धि वाढणार? परंतु असा विचार करणें च चूक आहे. जे काय खायला मिळेल तें सर्वांना सारखें मिळेल, उपवास करावा लागला तरी सर्वांना करावा लागेल, यांत च मानवता आहे. रामनवमी, महाशिवरात्र, एका-दशी, यांसारख्या पवित्र दिवशी घरीं अन्न असून आपण उपवास करतों. यांत भक्ति आहे असें आपण समजतों. परंतु गांवासाठीं किंवा समाजासाठीं फाका करण्यांत एकादशीपेक्षां जास्त भक्ति आहे, असें माझें म्हणणें आहे. आपल्याजवळ असलेलें आपण सर्व गांवाला दिल्यानंतर जें काय सर्वांना मिळून वाटून खातां येईल तें खायचें, ही भावना वाढली पाहिजे. आणि एखाद्या दिवशीं सबंध गांवाला च फाका करण्याची पाळी आली तर तें परमभाग्य समजावें. ती च आपली महाशिवरात्र! मग सबंध गांव मिळून उत्पादन वाढविण्याची चिंता करील.

गांव एक झाल्यानंतर बाहेरचे लोक गांवाला मदत देऊं लागतात हें खरें आहे. परंतु ती मदत गौण वस्तु आहे. मुख्य लाभ हा कीं आजपर्यंत मूठभर लोक पोटभर खात होते आणि बाकीचे फाका करीत होते. आतां खातील तर सारे खातील, फाका करायची पाळी आली तर सारे फाका करतील. लग्नापूर्वी एकटा

असताना मनुष्य जे काय खात पीत होता ते लग्न झाल्यानतर मुलें बाळे वगैरे ससार वाढल्यावर खाऊ शकत नाही. मग लग्नाचा लाभ काय? लग्नानतर कुटुब मोठे होते आणि स्वत शिवाय इतराची चिता करण्याची सवय लागते म्हणजे 'स्व' मोठा झाला हा च खरा लाभ

लग्न केल्यानतर खायला प्यायला जास्त च मिळेल असे जसे सागता येत नाही तसे ग्राम-दान झाल्यानतर खायला प्यायला जास्त मिळेल असे समजू नका ग्राम-दानात जमीन दिली तर आपण जास्त सुखी होऊ असे समजून दान देऊ नका सर्वाच्या बरोबर सुखी किवा सर्वाच्या बरोबर दु खी होण्यासाठी ग्राम-दान करायचे आहे. ग्राम-दानानतर मदतीसाठी भीक मागायची असेल तर सगळे मिळून मागतील, उत्पादन वाढवायचे असेल तर सगळे मिळून वाढवतील, उपवास करायचा असेल तर सगळे मिळून करतील आणि चोरी करायची असेल तर सगळे मिळून करतील

स्वराज्य मिळाल्यावर सुख च लाभेल अशी हमी आम्ही देत नव्हतो दु ख वाढलें तरी चालेल, परतु आम्हाला स्वराज्य हवे, असे आम्ही म्हणत होतो तसे ग्राम-दान म्हणजे ग्राम-राज्य- 'समुद्र-स्नानात ज्याप्रमाणे सर्व नद्याच्या स्नानाचे पुण्य लाभते, त्याप्रमाणे ग्राम-दानात सर्व उपवासादीचे पुण्य लाभणार आहे.' कुराणात हि हे च सागितलें आहे 'रोजा' (उपवास) करणें हा धर्म सागितला आहे परतु रोजा करू न शकलात तर गरिबाना खायला घाला म्हणजे रोजाचे पुण्य मिळते, असे म्हटलें आहे भावार्थ हा च की आसपासचे लोक उपाशी आहेत तोपर्यंत अवातर पुण्यकार्य हे पुण्यकार्य च नव्हे. गरिबाना खायला घालून खाणे

किंवा त्याच्याबरोबर उपवास करणें यात च पुण्य आहे आणि ग्राम-दानात हे च होत असल्यामुळें ग्राम-दान हे मोठे पुण्यकार्य आहे असे माझें म्हणणे आहे

■ ■ ■

: ११ अ :

ग्राम-दानानें खरी वर्ण-व्यवस्था आणि आश्रम-व्यवस्था

काही लोक विचारतात की 'तुम्ही साऱ्या गावाला ग्रामदानी बनवू पाहता,मग समाजात वर्णाश्रम-धर्म कसा टिकायचा? मी म्हणतो की धर्म ही सूक्ष्म वस्तु आहे म्हणून जरा बारकाईने विचार करायला हवा चातुर्वर्ण्य किंवा चार आश्रम म्हणजे केवळ बाह्य वस्तु नव्हे उच्च-नीच भाव म्हणजे वर्णधर्म नव्हे जो स्वत ला उच्च समजेल तो ईश्वराच्या दृष्टीनें सर्वात नीच समजला जाईल (चार वर्णाची कल्पना समाजात भेद वाढविण्यासाठी नसून गुण-विकासासाठी आहे) मी तर प्रत्येक व्यक्तीच्या ठिकाणी चार वर्णाचे गुण असावेत असे म्हणेन

ग्राम-दानाने गावात चार वर्णाची आणि चार आश्रमाची कशा रीतीने स्थापना होते याचे मी सूत्र च बनविलें आहे चार वर्णाची जी चार लक्षणे आहेत ती ज्याच्या ठिकाणी आहेत त्याच्या ठिकाणी चारी वर्ण एकवटले असे समजावे

हे चारी वर्ण अत्यत पवित्र आहेत लोकाचा असा समज आहे की काही वर्ण उच्च तर काही वर्ण नीच आहेत परतु ही चुकीची कल्पना आहे गीता म्हणते "**आपुल्या आपुल्या कर्मी दक्ष तो मोक्ष मेळवी**"

चित्तामधें शांति असणे हे ब्राह्मणाचे लक्षण आहे ग्राम-दानानें प्रत्येक गावात शांति नांदणार आहे

दुसरा वर्ण क्षत्रियाचा निर्भयता हे क्षत्रियाचे लक्षण आहे. ही निर्भयता शस्त्रानें येत नसते दम म्हणजे स्वत वर ताबा किंवा सयम असा सयम राखणारे च खरे निर्भय बनू शकतात ग्राम-दानाने च दमाची, सयमाची, प्रतिष्ठा गावात वाढेल.

तिसरा वर्ण वैश्याचा दया हे वैश्याचे लक्षण आहे मासाहार न करणारे जितके ब्राह्मण आहेत त्यापेक्षा मासाहार न करणाऱ्या वैश्याची सख्या हिंदुस्थानात जास्त आहे असे दिसून येईल गरिबा-साठी सग्रह करायचा ही दयाबुद्धि वैश्यात असली पाहिजे ग्राम-दानानें अशा वैश्य-धर्माची स्थापना होणार आहे

चौथा वर्ण शूद्राचा श्रद्धा हे शूद्राचे लक्षण आहे शूद्र सेवा-प्रधान असतो शूद्राशिवाय जगाचे चालायच च नाही परतु श्रद्धा आणि भक्तिशिवाय खरी सेवा होत नाही ग्राम-दानाने नव्या पिढीच्या चित्तात श्रद्धा उत्पन्न होणार आहे विष्णु ज्याप्रमाणें साऱ्या जगाचे पालन करतो त्याप्रमाणे सर्वांचे पालन-पोषण करण्याची जबाबदारी गावाची राहील ग्रामदानी गावात एखाद्याचा बाप मेला तर त्याला दुसरे शे दोनशे बाप लाभतील अशा मुलाना त्या ममाजाबद्दल किती श्रद्धा वाटेल याचा तुम्ही च विचार करा

अशा रीतीने शम (शांति), दम, दया, आणि श्रद्धा, या चार गुणाची जियें स्थापना झाली तियें चार वर्णांची स्थापना झाली असे समजा.

आता चार आश्रमाची स्थापना ग्राम दानानें कशी होईल ते पाहू

पहिला सन्यासाश्रम- समाजाला सन्यासी पुरुषाची अत्यत जरूर असते सन्यासी म्हणजे समाजाची फुकट सेवा करणारा सेवक तो सर्वत्र ज्ञान-प्रचार करीत हिंडतो ज्याच्या चित्तात परिपूर्ण शाति नादते तो सन्यासी ग्राम-दानानें या शमरूपी सन्यासाश्रमाची आम्ही स्थापना करू इच्छितो

दुसरा वानप्रस्थाश्रम वानप्रस्थाचे लक्षण म्हणजे दम तपस्या करून इद्रियाना ताब्यात घेऊन जिकावे लागते ग्राम-दानानें आम्ही दमरूपी वानप्रस्थाश्रमाची स्थापना करू इच्छितो

तिसरा गृहस्थाश्रम दया हे गृहस्थाश्रमाचे लक्षण आहे तिरुकुरल देखील सागते की दया, प्रेम, करुणा, हें गृहस्थाचे श्रेष्ठ लक्षण आहे ग्राम-दानाने आम्ही दयारूपी गृहस्थाश्रमाची स्थापना करू पाहतो

चौथा ब्रह्मचर्याश्रम श्रद्धा हे या आश्रमाचे लक्षण आहे श्रद्धेची प्रतिष्ठा झाली की ब्रह्मचर्याची प्रतिष्ठा झाली असे समजावे ग्राम-दानानें आम्ही श्रद्धारूपी ब्रह्मचर्याश्रमाची प्रतिष्ठा करू पाहतो

अशा रीतीने 'शम, दम, दया, आणि श्रद्धा ' ह ग्राम-दानाचे सूत्र आहे यात चार वर्ण आणि चार आश्रम येऊन गेले मग ग्रामदानानें धर्मसस्थापना, धर्मचक्रप्रवर्तन, होईल की नाही त तुम्ही च पहा म्हणून ज्या कोणाच्या चित्तात परमेश्वरानें धर्मभावना ठेवली असेल त्या सर्वांनी या कामात पड्न हे लवकरात लवकर पूर्ण केले पाहिजे

जाती ऐवजीं वृत्ति :११ ब:

या पुढे जातीचा विचार सोडून दिला पाहिजे आता जाती न राहता वृत्ति राहतील ग्रामसेवा ही च आमची वृत्ति असली पाहिजे जो जोडे बनवील तो स्वत ला चाभार न म्हणता ग्राम-सेवक म्हणेल, सुतार स्वत ला सुतार न म्हणता ग्राम-सेवक म्हणेल. शिक्षक हि स्वत ला ग्राम-सेवक च म्हणेल विणकर, सुतार, शिक्षक या जाती नसून वृत्ति आहेत हे सारे मिळून शेती करतील तेव्हा सारे च शेतकऱ्याशी एकरूप होतील एक सुतार-शेतकरी, दुसरा विणकर-शेतकरी, तिसरा शिक्षक-शेतकरी, चौथा मत्री-शेतकरी, पाचवा न्यायाधीश-शेतकरी अशा रीतीने प्रत्येक जण शेतकरी असेल आणि प्रत्येकाची एकेक वृत्ति असेल

अशा सारखे ग्राम-राज्य आपल्याला बनवायचे आहे

■ ■ ■

तिरुमगल तालुक्याचा पवित्र संकल्प : १२ :

१४ जानेवारी १९५७ ला विनोबाचा तिरुमगलला मुक्काम असताना विनोबानी कार्यकर्त्यापुढें तालुका-दानाची मागणी ठेवली तामिलनाडमधे पोंगल नावाचा मोठा सण १४ जानेवारीला च असतो विनोबाच्या मागणीवर गभीरपणे विचार करण्यासाठी तालुक्यातील सर्व गावाच्या प्रतिनिधीचे एक समेलन भरविण्याचे त्या दिवशी मडळीनी ठरविलें होते

त्याप्रमाणें २५ जानेवारीला गांधीनिकेतन कलुपट्टी येथें सुमारे पांचशें प्रतिनिधींचें संमेलन भरलें. संमेलनाला मद्रास राज्याच्या मुख्य मंत्र्यांचा पुढील प्रमाणें संदेश आला होता.

"भूदानाची चळवळ ग्रामदानांत विकसित होत असलेली पाहून मला फार आनंद होत आहे. मदुरा जिल्ह्यांतील १२७ गांवांनीं व्यक्तिगत मालकी सोडून आपली सर्व जमीन ग्राम-समाजाला अर्पण केली च आहे. आमच्या प्रदेशाला ही गोष्ट अभिमानास्पद आहे. आतां तेथील सगळे लोक एक परिवार बनून सुखी होण्याचा प्रयत्न करतील. हे काम दशकांच्या पटीनीं वाढावें असें मी इच्छितों.

या चळवळीत केवळ जमिनीचा च नव्हे तर इतर असंख्य प्रश्न सोडविण्याची नैतिक शक्ति भरलेली आहे असा माझा विश्वास आहे. कायद्यानें अशा प्रकारचें काम होण्यासारखें आहे असें मला वाटत नाही.

ग्रामदानी गांवांना मदत होईल असें कोणतें पाऊल आपण उचलावें यावर माझें सरकार विचार करीत असून या चळवळीचें काळजीपूर्वक अध्ययन करीत आहे.

प्रांतांतील सर्व कार्यकर्ते तालुकादानाची विनोबांची इच्छा पूर्ण करण्याचा कसोशीनें प्रयत्न करतील असा मला भरंवसा वाटतो."

तिरुमंगल तालुक्यांत एकूण २६७ गांवें असून लोकसंख्या पावणेचार लाख आहे. एक हजार ते दोन हजार वस्तीची गांवें

७३ असून ५०० पेक्षा कमी लोकवस्तीची गावे ७८ आहेत. दोन ते पाच हजार वस्तीची गावे ४७ आहेत. १० ते २० हजाराच्या वस्तीची गावे २ आहेत.

या तालुक्यात एकूण ८ फिरके आहेत. पाच पाच कार्यकर्त्यांच्या २५ टोळ्या तालुक्यात फिरून पूर्ण ग्रामदाने मिळविण्याचा प्रयत्न करतील

गाधीग्रामचे जी रामचद्रन् समेलनात बोलताना म्हणाले, "आतापर्यंत मी चळवळीपासून जरा दूर च होतो परतु विनोबा गाधीग्रामला आले त्यावेळी त्याच्या प्रभावी स्पर्शाने मी खेचला गेलो माझा अहकार गेला विनोबानी माझे हृदय तर जिंकले च होते परतु आता माझी बुद्धि हि त्यानी जिंकली आहे ही चळवळ महान् क्रातिकारी असून ही यशस्वी झाल्याशिवाय हिंदुस्थानचा तरणोपाय नाही याबद्दल आता माझ्या मनात शका राहिली नाही ग्रामदान आणि तालुकादान यशस्वी न झाले तर आमचे सर्व रचनात्मक काम हि ढासळणार आहे म्हणून हे काम केवळ बेरीज करीत बसण्याचे नसून गुणाकार करण्याचे आहे तालुकादानाच्या मोहिमेची पूर्णाहुति शेवटी भारत-दानात च आपल्याला करायची आहे"

कार्यकर्त्यांची भाषणे झाल्यानतर सर्व सभेने उभे राहून पुढील प्रतिज्ञा वाक्यश: उच्चारली श्री वेंकटाचलपति यानी प्रतिज्ञा म्हणवून घेतली.

" मदुरा जिल्ह्यातील तिरुमगल तालुक्यातील जवळ जवळ सर्व गावाचे येथें जमलेले आम्ही प्रतिनिधि, आचार्य विनोबाच्या प्रेरणेने आणि मार्गदर्शनानें भारताच्या कल्याणासाठी सुरू झालेल्या भूदानयज्ञाच्या चळवळीतील महान् क्रातिकारी उद्दिष्टावावत आपली निष्ठा व्यक्त करीत आहोत. ही चळवळ यशस्वी झाली तर ग्रामराज्याचा खरा पाया रचला जाईल असा आमचा विश्वास आहे गाधीजीनी सुरू केलेल्या रचनात्मक कार्याची पूर्णता भूदानयज्ञाने होत आहे असे आमचे मत आहे

तामिलनाडूमधे भूदानाच्या चळवळीने ग्रामदानाचे विकसितरूप धारण केलें असून आमच्या तालुक्याने आतापर्यंत पन्नास गावे ग्रामदानात दिली आहेत याबद्दल आम्हाला साभिमान हर्ष होतो. तालुकादानाच्या कल्पनेचा उगम आमच्या तालुक्यात च झाला असून तो सिद्ध करण्याचा सकल्प करण्यासाठी आज आम्ही येथें जमलो आहोत परमेश्वरानें आमच्या प्रयत्नाना आशीर्वाद द्यावा अशी आम्ही प्रार्थना करतो.

आज ह्या ठिकाणी आम्ही गभीरपूर्वक प्रतिज्ञा करीत आहोत की यापुढें आम्ही सगळे एक दिलाने काम करू, आमच्यात असलेली सर्व शक्ति एकवटू, आणि सर्वाच्या सहकार्याने पुढील तीन महिन्यात आमचा सपूर्ण तिरुमगल तालुका विनोबाना दान करू "

प्रेम व्यापक करण्याचा कार्यक्रम : १३ :

तिरुमगल तालुक्यात एक मोठे च काम होऊन राहिले आहे. सारा तालुका ग्रामदानात देण्याचा प्रयत्न आहे शेकडो कार्यकर्ते त्या कामी लागले आहेत. हा एक अद्‌भुत च विचार आहे

ग्राम-दान किंवा तालुका-दान म्हणजे शेवटी काय आहे याचा नीट विचार करा तालुका-दान झाले तर बाबा काही त्या तालुक्याची सारी जमीन घेऊन जाणार नाही. तालुकादान याचा अर्थ हा की त्या तालुक्यातील गावानी आपली व्यक्तिगत मालकी सोडली आणि आपले जीवन समाजाला अर्पण केले. परंतु हे प्रेमाशिवाय व्हायचें नाही

मनुष्य प्रेमातून उत्पन्न झाला, प्रेमाने च त्याचे पालन होते, आणि मरताना प्रेम मागें ठेवून च मरतो त्यामुळें प्रेमाचे शिक्षण समाजाला नव्यानें द्यायचे आहे असे नव्हे. परतु हे प्रेम आज फक्त कुटुंबापुरतें मर्यादित आहे कुटुंबात हक्काची भाषा नसते, कर्तव्याची भाषा असते कुटुंबात एकमेकाबद्दल त्यागाची भावना असते म्हणून प्रेम नांदते. कुटुंबात असणारी ही प्रेमभावना समाजासाठी व्यापक करणें याला च कुटुंब व्यापक करणें म्हणायचे.

गावात जर चार पाचशे घरे असतील तर ती सर्व मोडून छात्रालयाप्रमाणे सर्वांनी एकत्र रहायचे असा मात्र याचा अर्थ नव्हे. आज प्रत्येकाच्या घरात अलग स्वयपाक होतो तो बद करून सर्वांचा स्वयपाक एके ठिकाणी करायचा असा याचा अर्थ नाही. आज प्रत्येक कुटुंब आपापली शेती करीत आहे तशी न करता ट्रॅक्टरनें सामूहिक शेती करायची असा हि याचा अर्थ नाही.

सोयीसाठी प्रत्येक घर वेगळे च राहील. प्रत्येक कुटुंबात स्वतंत्र च स्वयपाक होईल, परिवारातील व्यक्तीच्या हिशोबाने प्रत्येक कुटुंबाची वेगळी शेती राहील; हे सर्व असेल. परतु ग्रामदानी गावात व्यक्तिगत मालकी राहणार नाही. सर्वांचे सुख-दुःख ते आपले सुख-दु ख या भावनेने सर्वजण एकमेकाच्या मदतीला धावून जातील.

आपल्याला कुटुंब-सस्था तोडायची नाही. तो तर प्रेमाचे शिक्षण मिळण्याचा पाया आहे कुटुंब असल्यामुळे च प्रेमाचा,सेवेचा, त्यागाचा अभ्यास होतो परमेश्वराची रचना किती दयाळु आहे पहा. प्रत्येक मुलाला माता दिली असल्यामुळें मातेच्या दुधाबरोबर मुलाला प्रेमाचे बाळकडू मिळत असते ही जर योजना नसती तर प्रेमाचे शिक्षण देण्याची स्वतत्र योजना शाळेत करावी लागली असती आणि शाळेत ते कितपत साधले असते कोण जाणे ! आज शिक्षणाच्या क्षेत्रात ज्याप्रमाणे विषमता आढळते त्याप्रमाणे प्रेमाच्या क्षेत्रात हि विषमता, पक्षपात, इत्यादि दिसून आला असता आणि समाज निष्ठुर बनला असता.

म्हणून प्रेम-भावना व्यापक करण्याच्या आड ज्या ज्या वस्तु असतील त्यावर आपण प्रहार केला च पाहिजे जोपर्यंत भेदभाव राहतील तोपर्यंत शक्ति वाढणार नाही हे लक्षात ठेवले पाहिजे.

■ ■ ■

आपल्या कामाचें पथ्य : १४ :

हल्ली फिरका-दान, तालुका-दान वगैरेची हवा चारी वाजूला पसरली आहे निवडणुका सपल्या आहेत भूदान समित्या विसर्जित केल्यानतर कार्यकर्त्यांची सख्या कमी झाली नसून वाढली च आहे. आज शेकडो कार्यकर्ते या कामी लागले आहेत. पुढें हजारो लागतील एखादे मोठे काम अल्प अवधीत पार पाडायचे झाल्यास कार्यकर्त्यांची सख्या हि मोठी लागते हे खरे असले तरी आपल्या या कामाच्या मुळाशी दोन शक्ति आहेत

एक शक्ति ही की हा विचार सत्य आहे. जमिनीची मालकी मनुष्याची असू शकत नाही यात शका नाही. जोपर्यंत अशी मालकी जगात चालू राहील तोपर्यंत जगात शाति नादणार नाही यात हि शका नाही आजच्या विज्ञानाच्या युगात लोक अलग-अलग राहून काम करू पाहतील तर टिकणार च नाहीत. मालकीचा विचार आत्मज्ञानाच्या विरुद्ध आहे यात हि शका नाही तसे च ग्रामदानानें जमिनीचे उत्पन्न वाढण्यास मदत च होणार आहे अशा रीतीनें हा एक पूर्ण आणि शुद्ध विचार आहे.

दुसरी शक्ति प्रेमाची. कित्येकदा सत्य कार्य देखील द्वेषाने, हिंसेनें किंवा जबरदस्तीने करण्यात येते परतु ती अधर्म आहे. आपल्या कामात समोरच्या माणसाबद्दल प्रेम असणे हे कार्य सफल होण्याच्या दृष्टीनें फार महत्त्वाचे आहे. जमिनीची आसक्ति राखणाराची निंदा करून चालायचे नाही. ती आसक्ति कशी सोडवायची या बाबत सर्वांनी मिळून चर्चा करणे, प्रेमाने विचार समजावणे हा च योग्य मार्ग आहे.

येथें कार्यकर्ते जमले असल्यामुळें या गोष्टीकडे मी मंडळींचें लक्ष वेधीत आहें. ग्रामदान प्राप्त करण्याचें काम प्रेमानें च होणार. ग्रामदान मिळविण्यापेक्षां ग्रामराज्य स्थापन करणें जास्त कठिण काम आहे. या कामीं अनेकांचीं मतें भिन्न असूं शकतील. परंतु कार्यकर्त्यानीं, आपल्या च मताचा आग्रह राखूं नये. विचाराची देवाण घेवाण करावी. यांतून एखादा सर्व संमत मार्ग निघूं शकेल. परंतु इतक्या ऊपर हि मतभेद राहिले तर प्रत्येकानें एखादें गांव निवडून आपल्या कल्पनेप्रमाणें त्या गांवांत काम करावें. आपण या कामासाठीं सर्वोदय मंडळें स्थापन केलीं आहेत. परंतु तीं मंडळें फक्त सेवा-मंडळें आहेत, सत्ता-मंडळें नव्हेत. विचार-भेद असून हि परस्परांत प्रेमभाव राखणें ही कठिण गोष्ट असली तरी अहिंसेचा विकास त्याशिवाय होणार नाहीं.

दुसरी गोष्ट ही कीं कार्यकर्त्यानीं परस्परांबद्दल क्षमावृत्ति राखली पाहिजे. कार्यकर्ते सर्व दोष-रहित असणें शक्य च नाहीं. आपण स्वतः चुका कितीतरी करतों. असें असून आपण आपल्याला क्षमा च करीत जातों. मग दुसऱ्याच्या बाबतींत तर क्षमावृत्ति अधिक च असली पाहिजे.

तिसरी गोष्ट ही कीं दुसऱ्याच्या हेतूबद्दल शंका घेत बसूं नये. अमुक मनुष्य अमुक गोष्ट कोणत्या उद्देशानें बोलला असेल याबद्दल उगीच च आपण विपरीत कल्पना करून घेत असतों. एक-मेकांबद्दल सद्‌भाव राखला नाहीं तर अहिंसा टिकेल का ?

या तीन गोष्टी लक्षांत घेऊन कार्यकर्ते मिळून मिसळून काम करतील तर ग्रामराज्याचें सुंदर चित्र निर्माण होऊं शकेल. हायड्रोजन आणि ऑक्सिजन मिळून ज्याप्रमाणें पाणी बनतें त्या-

प्रमाणे सत्य आणि प्रेम मिळून अहिंसा बनते. अशा रीतीने अविरोध वृत्तीने, आणि मिळून मिसळून काम करण्याची वृत्ति आम्हांला साधो अशी मी परमेश्वराजवळ प्रार्थना करतो.

■ ■ ■

परिग्रह हें चोरीचें मूळ : १५ :

काही लोक म्हणतात की रोमन कॅथलिक व्यक्तिगत मालकी ही पवित्र वस्तु मानतात. मला वाटते की असे मानण्यात अज्ञान आहे. व्यक्तिगत मालकीचा अर्थ त्यांच्या मनात काय आहे ते मला माहीत नाही प्रत्येक व्यक्तीची मालमत्ता अलग अलग मान्य केली तर कुटुंब-विच्छेद होईल. भूदानामध्यें कुटुंब-विच्छेद करण्याचा विचार नसून कुटुंब व्यापक करण्याचा विचार आहे आपण समाजाची सेवा करूं तर समाज आपली सेवा करील. बाप मुलाची सेवा करील तर मुलगा बापाची सेवा करील. आपल्या कुटुंबामार्फत आपण साऱ्या समाजाची सेवा करायची आहे. कुटुंब व्यापक बनवून व्यक्तीचे स्वतंत्र स्वामित्व समाजाच्या व्यापक स्वामित्वात लीन करायचे आहे. नदी समुद्रात लीन झाल्याने लहान बनत नाही, तर मोठी बनते

रोमन कॅथलिक चर्च या विचाराचा विरोध करीत असेल असें मला वाटत नाही. येशूने काय शिकवण दिली त्याबद्दलची पुढील कहाणी प्रसिद्ध च आहे. एकदा एक जण येशूकडे येऊन म्हणाला की "मला बोध द्या." येशूनें काही गोष्टी त्याला सांगितल्या. तो म्हणाला, "या गोष्टींचा अंमल मी करीत च आहे. मला विशेष बोध द्या." तेव्हां येशू म्हणाला की, "तुझ्याजवळ जी काय संपत्ति

असेल ती गरिबांना वाटून दे आणि मग माझ्याकडे ये " याचा काय अर्थ झाला ? आपण कोणाच्या हि व्यक्तिगत मिळकतीवर जबरदस्तीने हल्ला करू नये ही गोष्ट मला मान्य आहे परतु स्वेच्छेने जर कोणी आपली मिळकत समाजासाठी सोडून देत असेल तर ती गोष्ट कोणत्या हि धर्माच्या विरुद्ध असेल असे मला वाटत नाही

व्यक्तिगत परिग्रहाबाबत हि जरा खोल जाऊन विचार केला पाहिजे समजा की एखाद्या माणसाजवळ भरपूर परिग्रह आहे आणि समाजातील बाकीचे लोक उपाशी आहेत, तर त्या व्यक्तीचा जादा परिग्रह लोकहिताच्या दृष्टीने कमी करण्याचा अधिकार समाजाला आहे याला च अपरिग्रह आणि अस्तेय म्हणायचे अधिक सग्रह न करण्याला अपरिग्रह म्हणतात, आणि चोरी न करण्याला अस्तेय म्हणतात दोन्ही वस्तु मिळून धर्म पूर्ण होतो चोरी करणे अधर्म आहे, ही वस्तु आज समाजाला मान्य आहे परतु अधिक सग्रह करणे हा हि अधर्म आहे, ही वस्तु अजून लक्षात आलेली नाही परतु ते चुक आहे समाजात सग्रह वाढला म्हणजे च चोरीची प्रवृत्ति वाढत असते म्हणून चोरी करणे पाप आहे तसा अधिक सग्रह करणे हि पाप आहे

हे मी पदरचे सागत नाही याबाबत येशूनें इतके कठोर वाक्य उच्चारले आहे की कोणता हि कम्युनिस्ट त्यापेक्षा कठोर काय बोलणार ? "सुईच्या छिद्रातून एखादा उट हि एखादे वेळी पसार होईल परतु धनी मनुष्याला स्वर्गात प्रवेश मिळणे दुरापास्त आहे " या वाक्यात परिग्रहाचा तीव्र निषेध प्रकट होत आहे

चोरी करणे पाप आहे हे सर्व च धर्म सागतात. परिग्रह हे च चोरीचे मूळ आहे ते मूळ कारण शिल्लक ठेवून चोरी समाजातून कधी च नष्ट होणे शक्य नाही म्हणून कम्युनिस्ट म्हणतात की "अपहर्त्यांचे च अपहरण करा" मी म्हणतो की "अपहरण करणाराचे अपहरण करण्याच्या भानगडीत का पडता ? अपरिग्रहाची च गोष्ट का बोलत नाही ?" तर ते म्हणतात "अपरिग्रह असावा असे तुम्ही किती हि बोलत राहिलात तरी कोण परिग्रह सोडतो आहे ? मोठा परिग्रह जवळ बाळगून मूठभर दान देतात आणि पुण्य सपादन करतात अशा रीतीने इहलोक आणि परलोक दोन्ही साधण्याची या लोकाची युक्ति आहे" या टीकेत तथ्य आहे जी मूळ वस्तु करायला पाहिजे ती आपण करीत नसल्यामुळे दुसऱ्या बाजूनें तीव्र प्रतिक्रिया समाजात सुरू होते परिग्रह सोडायला तयार न झालात तर कोणती ना कोणती चोरी तुम्हाला पतकरावी च लागेल व्यक्तीने केलेली चोरी मान्य करणार नसाल तर शास्त्रीय चोरी मान्य करावी लागेल शास्त्रीय चोरी म्हणजे कायदा करून परिग्रह हिसकून घेणे म्हणून कायद्याने मान्य केलेली चोरी कबूल करणे किंवा अपरिग्रहाचे पालन करणे या दोन गोष्टीहून तिसरी गोष्ट च उरत नाही

म्हणून माझें म्हणणे आहे की अपरिग्रहाचे पालन करण्यास शिका व्यक्तिगत मालकी समाजाला समर्पण करा या योगानें समाजात आध्यात्मिक शक्ति प्रकट होईल, जगात कारुण्याचा अविर्भाव होईल, धर्माचे तेज वाढेल, आणि आस्तिकता वाढेल. या म्हणण्यावर धार्मिक लोक आक्षेप घेऊ लागतात तेव्हा मी त्याना नम्रपणे सागू इच्छितो की त्यानी जरा सूक्ष्मपणे धर्माचे अध्ययन करावे

मी तुम्हाला त्यागाची शिकवण देऊन सन्यासी वनवू पाहत नाही उलट त्याग शिकवून उत्तम भोगी बनण्यास सागत आहे उत्तम भोग त्यागाच्या द्वारे च साधणार आहे घरोघर माता मुलासाठी त्याग करतात म्हणून च कुटुबात आनद नादतो जें कुटुबात करता ते च गावात करा असे बाबा सागत आहे

■ ■ ■

ग्रामदान + ग्रामोद्योग = ग्रामोत्थान : १६ :

शेतीशिवाय जगातील कोणत्या हि राष्ट्राचे चालायचे नाही, तसे भारतापुरते बोलायचे तर ग्रामोद्योगाशिवाय त्याचे चालायचे नाही सर्व च देशाच्या बावतीत असे म्हणता यायचे नाही जिथे मनुष्यशक्ति कमी आणि जमीन जास्त असे असेल तिथे यत्राचा उपयोग करावा लागेल आणि यत्रोद्योग हि उभे करावे लागतील परतु ज्या देशात जमीन कमी आणि मनुष्यशक्ति जास्त असे असेल त्या देशात शेतीसाठी मोठमोठी यत्रें चालायची नाहीत, आणि उद्योग हि ग्रामोद्योगाच्या धर्तीवर च आधारावे लागतील

आणि ग्रामोद्योग देखील स्वतत्रपणे टिकायचे नाहीत गावच्या सर्व लोकानी मिळून सकल्प केल्याखेरीज ग्रामोद्योग वाढायचे नाहीत काही व्यक्ति ग्रामोद्योगाचा अमल करीत राहिल्या तरी ग्रामोद्योग देशव्यापी व्हायचे असतील तर ग्राम-सकल्पाशिवाय चालायच च नाही

आणि असा ग्रामसकल्प बनण्यासाठी सारा गाव एका कुटुबासारखा झाल्याखेरीज ग्रामसकल्प हि शक्य नाही गावात विषमता असली तर ग्राम-समिति हि कार्यक्षम होणार नाही ही विषमता जाण्यासाठी ग्रामदान हा च एक इलाज आहे

भावार्थ असा की (१) ग्रामोद्योगाशिवाय ग्रामोत्थान शक्य नाही (२) सुव्यवस्थित ग्रामयोजनेशिवाय व्यापक ग्रामोद्योग शक्य नाहीत (३) ग्राम-समितीशिवाय ग्रामयोजना शक्य नाही, आणि (४) ग्रामदान होऊन जमिनीचे समान वाटप झाल्याशिवाय ग्रामसमितीला साऱ्या गावाची मान्यता मिळणे शक्य नाही

म्हणून ग्रामदान, ग्रामोद्योग आणि ग्रामोत्थान या वस्तु एकमेकापासून वेगळ्या राहू शकत नाहीत

■ ■ ■

ग्राम-दानात सगळे च खुष : १७ :

आज व्यंकटाचलपतीच्या गावी मी येऊन पोचलो याबद्दल मला आनंद होत आहे आम्ही दोघे एका च विचाराचे आहोत स्वराज्याच्या चळवळीत त्यानी भाग घेतला होता त्यानंतर ग्राम-राज्याची त्याना धुन लागली ती च धुन मला हि आहे त्यामुळे आम्ही एक प्रकारे सहोदर च आहोत स्वराज्याच्या चळवळीत अनेकानी भाग घेतला परन्तु स्वराज्यानंतर ग्रामराज्य स्थापन करण्याचा विचार काहीना लक्षात आला नाही, तर काहीना पसंत पडला नाही इंग्रजाची सत्ता जावी एवढ्यापुरता च त्याचा आमचा साथ होता अशा लोकाना फार तर सहयोगी म्हणता येईल, पण सहोदर म्हणता येणार नाही म्हणून जे सहयोगी होते ते स्वराज्यानंतर आमच्यापासून वेगळे झाले आणि जे सहोदर होते ते आमच्याबरोबर कामाला लागले

अशा रीतीने आमचा हा एक वेड्याचा समाज आहे हा समाज बुद्धिमान् लोकाचा असला तरी लहान असल्यामुळे जगात वेड्याचा च समजला जातो हल्ली बहुमताचे युग आहे ग्राम-

राज्यवाली आम्ही मडळी अगदी च अल्पमतात आहोत म्हणून आम्ही वेडे समजले जातो परन्तु जे खरे वेडे असतात ते समाजामधे आपल्या वेडेपणाची च दीक्षा लोकाना देत असतात. अशी दीक्षा देण्यासाठी च मी भूदान चळवळ सुरू केली आहे

लोकाना मोठे आश्चर्य वाटते की भूदानामधे काँग्रेसचे लोक, पी एस् पी चे लोक, साम्यवादी लोक, सगळे कसा भाग घेतात। परतु हे समजायला काही च कठिण नाही एक उत्तम स्वच्छ पाण्याचा झरा असतो त्या झऱ्यावर वाघ हि पाणी पितो आणि गाय हि पाणी पिते वास्तविक दोघाची आपसांत मैत्री नाही परतु झऱ्याचे पाणी दोघाना हि हवे असते म्हणून दोघे हि झऱ्यावर येतात

भूदानाचे काम झऱ्याप्रमाणे जीवनदायी असल्यामुळे सर्वांना प्रिय होते परतु स्वार्थामुळे ज्याना ते प्रिय होत नाही ते यापुढें समाजात टिकायचे नाहीत

अर्थशास्त्री म्हणतात की सारे गाव एक झाले तर गावाची अर्थरचना उत्तम करता येते

समाजशास्त्री म्हणतात की ग्रामदानाने जातिभेद नाहीसे होण्यास मदत मिळते

राजकारणी लोक तर ग्रामदानावर बेहद खुप आहेत प्रत्येक गावाचा एक गट तयार झाला तर स्वराज्याची शक्ति वाढेल, देशात शाति नादेल, खेडयात ज्ञान वाढेल, आणि चागले व्यवस्थापक तयार होतील, हे त्याना पटते

शिक्षणशास्त्री ग्रामराज्यावर एवढयासाठी खुप आहेत की त्याने गावातील सर्व मुलाच्या शिक्षणाची उत्तम व्यवस्था करता

येते. जमीनदाराची मुले शेती करीत नाहीत आणि शेतकऱ्याची मुलें शाळेत जाऊं शकत नाहीत परंतु ग्रामदानानंतर सर्व मुले काम करतील आणि सर्व मुले शिक्षण घेतील

धार्मिक लोक ग्रामदानाच्या विचाराने नाचू च लागतात 'मी' 'माझे' हा भाव यामुळे नाहीसा होतो अनेक धर्मग्रंथ ममत्व सोडायला सांगतात पण कोण ऐकतो ? लोक म्हणतात 'ममत्व सोडणे संन्याशाला साधणार आम्ही पडलो संसारी लोक' परंतु उपनिषदाच्या हजारो वचनानी जे होऊ शकले नाही तें जीवनाची एक सामूहिक योजना केल्याने झालें, असे पाहून धर्मनिष्ठ लोक खुष झाले आहेत

देशात "कायदा आणि सुव्यवस्था" राखण्याची ज्याची जबाबदारी आहे ते म्हणतात, "ग्रामदानामुळे आता समाजात अनिष्ट प्रवृत्तीना आळा बसेल" हल्ली बेकारीमुळें लोकाना काम मिळत नाही घरी पोरेबाळें भुकेने तडफडतात म्हणून हे लोक रात्रीचे काम (चोरी) करतात त्याच्यावर खटला चालवून त्याना तुरुंगात टाकतात पण तिथे भरपूर खाणे, भरपूर झोप, आणि नियमित काम, यामुळे ते निश्चित होऊन जातात. आणि शिक्षा होते त्याच्या घरच्याना कमावणारा जेलमधे पडला तर घरच्यानी काय खायचे ? हा काय न्याय झाला ? याने शांति कशी नांदणार ?

लोक म्हणतात "भूदानाच्या कामाला सरकार अनुकूल झाल्यामुळें आता बाबाचा बचाव सरकार करून घेईल" परंतु वस्तुस्थिति उलटी आहे अरे, बाबा च सरकारचा बचाव करीत आहे सरकारी कायद्यात तर व्यक्तिगत मालकीला पूर्ण रक्षण देण्यात आलें आहे त्याच्या बचावासाठी घटना, सेना, कोर्ट सर्व

उभे आहेत. परतु खाजगी मालकी ही चुकीची वस्तु आहे, जमिनीवर मालकी सागणे हे पाप आहे, असे कुठे कायद्यात लिहिले आहे का ? परतु बाबा तर खाजगी मालकी पाप आहे असा च प्रचार करीत आहे असे असताना सरकार बाबाच्या कामाला चागले काम आहे असे म्हणत आहे मग तुम्ही च सागा की बाबा सरकारला वाचवीत आहे की सरकार बाबाला वाचवीत आहे ? मी तर म्हणतो की सरकारने "लॉ अँड ऑर्डर" वर खर्च करण्याची सर्व रकम मला देऊन टाकावी. कारण त्याचे शातता राखण्याचे काम फुकटात होऊन जात आहे !

एकूण सर्व लोक ग्रामदानावर खुष आहेत मग नाराज कोण आहेत ? लोक म्हणतात की ज्याच्यापाशी जमीन आणि सपत्ति अधिक आहे त्याना ग्रामदान नुकसानीचे वाटते. परतु ज्यात सर्वांचे भलें असते त्यात व्यक्तीचे हि भले असते ही गोष्ट लक्षात घेतली पाहिजे. जवळ सपत्ति ठेवणाऱ्याना स्वत च्या मुलाचे भय वाटते, चोराचे भय वाटतें, समाजाचे भय वाटतें हे भय नाहीसे करण्यासाठी च ग्रामदान आहे

आता तालुकादान आणि जिल्हादान अशा गोष्टी सुरु झाल्यामुळें व्यकटाचलपतीचे हे गाव ग्रामदानात सामील होईल अशी तर आशा जरूर करायला हवी. तामिलनाड्मधें एक मोठें आदोलन चालू झाले आहे. दहा महिने खणल्यानतर आता कोठें पाणी लागले आहे पण आणखी खोल खणण्याची गरज आहे. कारण हा झरा अजून लहान असल्यामुळें उन्हाळ्यात सुकून जाण्याची धास्ती आहे येथील सगळे लोक सोदकामात प्रवीण बनतील अशी मला आशा आहे

■ ■ ■

ग्रामदानाची पुढची पायरी : तालुकादान : १८ :

भूदानाचे काम करणारे एक कार्यकर्ते मला आज भेटायला आले होते त्याना मी सागितले की "आता ग्रामदानाच्या जागी तालुकादान सुरू करून द्यायला हवे ओरिसात ग्रामदान भरपूर झालें आता पुढचे पाऊल टाकले पाहिजे" माझे हे म्हणणे ऐकून लोक म्हणतील "बाबाची भूक वाढत चालली" आणि ते खरे हि आहे हिंदुस्थानातील सर्व जमिनीचे स्वामित्व-विसर्जन झालें पाहिजे, हिंदुस्थानातील सर्व गावाचे ग्रामदान झाले पाहिजे, ही बाबाची आकाक्षा आहे पाऊस पडतो तेव्हा गावोगाव, प्रत्येक तालुक्यात, आणि साऱ्या देशात पडतो एका गावात ग्रामदान झालें तर दुसऱ्या गावात का होऊ नये? म्हणून तालुकेच्या तालुके ग्रामदानात मिळाले पाहिजेत

परतु हे व्हायचे कसे? जबरदस्ती करून हे काम होणार नाही मिठाई गोड लागते हे ज्याला कळले तो स्वत मिठाई खाईल आणि इतराना खायला सागेल अशा रीतीनें मिठाईचा प्रचार होतो ती जर कडू वस्तु असती तर खाणाराने ती खाऊन थुकून टाकली असती आणि इतराना तो सागत सुटला असता की "मी खाऊन पाहिली पण कडू आहे रे कडू तुम्ही खाऊ नका" आणि मग ती वस्तु कोणी च खाल्ली नसती म्हणून ग्रामदान गोड आहे की कडू आहे हे तपासून घ्या

ग्रामदानात सगळे एकमेकाची चिंता वाहतील परतु आज काय होत आहे? एखादाच्या घरी लग्न निघालें दोनशें रुपये पाहिजेत परतु घरी पैसा नाही मुलीचा बाप सावकाराकडे जातो सावकार म्हणतो "वीस टक्के व्याज घेईन" हा म्हणतो 'कबूल'

पण सावकार म्हणतो "कायद्याने १० टक्यापेक्षा जास्त व्याज घेता येत नाही म्हणून दोनशे रुपये देऊन ४०० रु दिले असे लिहून घेईन आहे कबूल ?" बिचारा नडलेला असतो नाइलाजाने कबूल होतो आणि कर्ज काढून लग्न करतो लग्नात संगेसोयरे, मित्र-मडळी, जेवायला आली मिष्टान्नाचे जेवण झाले लोक खुष झाले 'कल्याण' (तमीळ भाषेत लग्नाला 'कल्याण' म्हणतात) झाले परतु मुलीच्या बापाचा सर्वनाश झाला कारण तो आता जन्मभर ते कर्ज फेडीत बसेल हे सर्व गावकऱ्याच्या डोळ्यादेखत होते परतु ते तमाशा पाहतात

यासाठी साऱ्या गावाने आपला एक परिवार समजून कोणाच्या हि घरचे लग्न ते आपले लग्न असे समजून प्रत्येकाने थोडा थोडा हातभार लावला पाहिजे कोणी श्रीमत असो की गरीब असो, लग्नासाठी लग्नवाल्याच्या घरचा खर्च होता कामा नये, असा धर्म-नियम च असायला पाहिजे लग्न जमविणे मातापित्याचे काम आहे परतु लग्न पार पाडण्याचे काम साऱ्या गावाचे असलें पाहिजे प्रत्येक घरातून आठ आणे किंवा एक रुपया वसूल करायचा वर्षाकाठी गावात तीन चार लग्ने झाली तर लग्नासाठी प्रत्येक घराला तीन चार रुपये खर्च येईल म्हणजे लग्नाची बँक प्रत्येक घरात आहे असे व्हायला हवे

दुसरे उदाहरण पहा शेतात पीक उभें आहे प्रत्येक शेतकरी शेतात माळा बाधून जागत राहतो याला विचारावे "तू का जागतोस रे ?" तर तो म्हणतो "शेजाऱ्याचे बैल माझ्या शेतात येऊ नयेत म्हणून" शेजारच्याला विचारावे "तू का जागतोस रे ?" तर तो म्हणतो "याचे बैल माझ्या शेतात येऊ नयेत

म्हणून." म्हणजे दोघानी एकमेकाच्या बैलाची भीति बाळगून जागत रहायचे आपसात प्रेमाने व्यवस्था नाही करता येत का? ज्याने त्याने आपले बैल दुसऱ्याच्या शेतात घालण्याचा प्रयत्न करायचा असेल तर एका गावात राहता च कशाला? हे जगली जनावरासारखे झाले सर्व गावकऱ्यानी मिळून पाळीपाळीने एक दोन माणसाना जागण्याचे काम सोपवावे आणि बाकी सर्वांनी आराम करावा. हे सोपे नाही का? पण हे सुचणार नाही. कारण जो तो आपल्यापुरता विचार करतो.

तिसरे उदाहरण गावात भाडण झाले. चालले शहराच्या कोर्टांत वकिलाचे फावलें फिर्याद दाखल झाली आणि २५ जानेवारी तारीख ठरली चालले दोघेजण परत. २५ ता. ला दोघे हि शहरात आले परतु कोर्टाने सागितले की इतर महत्त्वाचे काम असल्यामुळे तुमचा खटला १८ फेब्रुवारीला आले परत. पुनः १८ फेब्रु. ला गेले खटल्याची तारीख १२ मार्च झाली. असे करीत करीत मे महिन्याची सुटी आली म्हणून १० जूनला कोर्टाने बोलावलें. पावसाळा तोडाशी येऊन ठेपला आता हा पेरणी करील की कोर्टाची तारीख साभाळील? बिचारा पेरणी दुसऱ्यावर सोपवून कोर्टांत धावतो. अशा रीतीने दोघे हि हेलपाटे घालत राहतील. पण दोघाना अशी अक्कल सुचणार नाही की गावचा झगडा गावाबाहेर नेऊ नये. परतु गाव हे एक कुटुब आहे ही जाणीव नसल्यामुळे असे होते अशाने गावाचा बचाव कसा व्हायचा?

शहरे खेड्याना कशी लुटतात पहा. तुमच्या हातात बैल आणि तुमच्या हातात शेत परतु तुम्ही हि बैल च बनला शेतात

कापूस पेराल पण गावात सूत कातणार नाही की विणणार नाही बाहेरून कापड घ्याल ऊस पेराल, शेंगदाणा लावाल, पण गूळ, साखर, शहरातून विकत घ्याल, आणि तेल मिलचे घ्याल विकत घ्यायला लागतो पैसा तो खेड्यात उत्पन्न होत नाही तो बनतो नाशिकच्या छापखान्यात एकदा ठप केलें की एक रुपयाची नोट, आणि एकदा च ठप केले की शभर रुपयाची नोट ! ! पण एका रुपयाचे धान्य निर्माण करायला जितकी मेहनत लागते त्याच्या शभरपट मेहनत शभर रुपयाचे धान्य निर्माण करायला लागते परतु आम्ही असे मूर्ख नि बावळे बनलो की घरचे दूध, तूप, भाजी, फळ, धान्य, विकतो आणि बदल्यात कागदाच्या नोटा घेतो सहा रुपये शेराचे तूप साडेचार रुपयावर आले का रे बाबा ? वर्तमानपत्रात बातमी आली की धारापूरचा भाव घटला झालें याचे नुकसान ! हा म्हणतो 'काय करावे ? आपल्या हातात काय आहे ? ' अरे, तुझ्या हातात नाही तर कोणाच्या हातात आहे ? गाववाले सगळे एक बना आधी खा, आणि मग विका देवाने तुम्हाला तोड नाही दिले का ? तूप कडू लागते का ? मुलाना का नाही खाऊ घालत ?

परतु हे सर्व तुम्ही खाऊ शकत नाही कारण सगळ्या वस्तु शहरातून विकत आणण्यासाठी पैसा पाहिजे खेड्यात बनलेला माल तुम्हाला महाग वाटतो म्हणून खेड्यात कोणता च धदा चालत नाही आणि सगळे मिळून मार खातात

समजा कीं गावात ३०० माणसे आहेत आणि ३५० एकर शेती आहे तर माणशी एक एकराप्रमाणे सर्वाना जमीन वाटून द्यावी आणि ५० एकर गावासाठी ठेवून ती सामुदायिक पद्धतीने

व्हावी दहा वर्षांनी जमिनीची फेरवाटणी करावी एखाद्याच्या घरात माणसे कमी झाली असतील तर त्याला कमी जमीन मिळेल एखाद्याच्या घरात वाढली असतील तर त्याला जास्त जमीन मिळेल एखाद्याच्या शेतात कमी पिकल असेल तर सगळे जण आपल्यातल त्याला थोडे थोडे देतील एखाद्याच्या शेतात जास्त काम निघाले तर सगळे मिळून त्याच्या शेतात फुकट काम करतील सगळे गावाच्या सुखाने सुखी, आणि गावाच्या दु खान दु खी होतील आज कुणी म्हणतो 'माझी ६० एकर जमीन' कुणी म्हणतो 'माझी ३० एकर जमीन' कुणी म्हणतो 'माझी ५ एकर जमीन' आणि कुणी म्हणतो 'मला जमीन च नाही' ग्रामदानानतर प्रत्येकजण म्हणेल 'आमची ३०० एकर जमीन आहे' सारे गाव एक कुटुब बनले तर गावची सर्व जमीन सर्वांची होईल

असे झालें तर किती आनद होईल! लोक मला एकेक गाव दान देत आहेत मी म्हणतो तालुकाचा तालुका का देत नाही? तुम्ही इतराना विचार समजावून सागत नाही म्हणून असे होते बाबांनो! हे सगळ तुमच्या भल्याचे काम आहे बाबाच्या नावान तुम्ही ग्रामदान करता परतु बाबा आज तुमच्या गावात आहे आणि उद्या दुसऱ्या गावी निघून जाईल तो काय तुमची जमीन थोडी च बरोबर नेणार आहे? ती गावात च राहणार आहे परतु सगळ्या गावची ती होईल ज्या गावात एकीकडे भूमिमालक आणि दुसरीकडे भूमिहीन आहेत ते गाव कधी च पुढे जाणार नाही

■ ■ ■

मी पूर्णविराम नसून प्रश्नचिह्न आहें : १९ :

"ओरिसा आणि तामिलनाड याच्या परिस्थितीत पुष्कळ फरक आहे ओरिसा आदिवासीचा अशिक्षित भाग असल्यामुळे तिथें ग्रामदान सोपें वाटले तरी तामिलनाडूमधे ते तितके सोपें नाही," असे अनेकाना वाटत होते. परतु तशी धास्ती मला मुळी च वाटत नव्हती उलट मी हे च मानले होते की तमीळ भाषेंत जरी मी लोकाशी बोलू शकलो नाही तरी हे काम तिथें हि पुष्कळ च चागले होणार आहे हे कशामुळे वाटत होते ? तामिलनाड सताची भूमि आहे हे मला माहीत होते म्हणून तसे पाहिले तर तेथे हि सपत्ति आणि जमीन याबद्दलचा लोभ आणि वासना आहे च असे असून ग्रामदानाचा विचार येथे पसरला याचे कारण येथील सत्पुरुषाच्या आशीर्वादाचे बळ हे च आहे मदुरा जिल्ह्यात तर मला वायबलच्या वाक्याची आठवण झाली (पीक भरपूर आहे. कापणी करणारे कमी आहेत) तथापि येथें हि कापणीला थोडे मजूर लाभले आणि त्यानी मोठ्या प्रेमाने आणि तन्मयतेने काम केले. आता ग्रामदानामधून ग्रामोदयाचे दर्शन व्हावे यासाठी 'सर्वोदय-मडळा' ची आपण स्थापना केली आहे तथापि ते मडळ केवळ मार्गदर्शक राहील

परतु मला मुख्य गोष्ट वेगळी च सागायची आहे. सर्वोदयाची स्थापना किंवा ग्रामराज्याची स्थापना करण्याच्या कामाचे ओझे आपल्या डोक्यावर राहू द्यायचे नसेल तर व्यापक प्रमाणावर ग्रामदानें झाली पाहिजेत. म्हणजे मग हे सर्व काम सरकार उचलून घेईल. फक्त काही हजार ग्रामदाने झाली तर काही गावात सरकारचे लोक बसतील, काही गावात कॉंग्रेसचे लोक बसतील आणि

काही गावात सर्वोदयवाले बसतील. पण जेव्हा लाखो ग्रामदाने मिळतील तेव्हा सरकार, कॉंग्रेस, सर्वोदयवाले असा भेद च राहणार नाही कारण सर्वांना हवी असलेली वस्तु च सिद्ध झालेली असणार सर्वोदय सर्वांना च हवा आहे. लाखो ग्रामदाने झाली तर हे काम या मार्गाने होऊ शकते असा विश्वास दृढ होईल. त्या-वेळी ग्रामराज्याचा फारसा भार आपल्यावर राहणार नाही. आपण एक दोन नमुने दाखवून दिल्याने आपले काम होऊन जाईल परतु ग्रामदानाचा हा झरा जर खडित झाला आणि काही हजार ग्रामदाने घेऊन आपण स्वस्थ बसलो तर फार च मोठा भार आपल्या शिरावर राहील. जी थोडी ग्रामदाने आपल्याला मिळतील त्यात नमुनेदार रचना करण्यात आपल्याला यश आले नाही तर सारे आदोलन च अयशस्वी होण्याची धास्ती आहे. परतु लाखो ग्रामदानानतर रचना करण्याचे काम सरकार हाती घेऊ शकेल. ग्रामदान ही वस्तु सद्भावाने, हृदयपरिवर्तनाने सिद्ध होते. परतु ग्रामराज्य यशस्वी करून दाखविणे हे अकलेचे काम आहे. आमची अक्कल मर्यादित असली तर ते काम हि मर्यादित च राहील. परतु सर्वत्र ग्रामदाने मिळू लागल्यावर सगळीकडचे लोक आपली अक्कल चालवून ग्रामराज्य यशस्वी करण्याचा प्रयत्न करतील. इतर लोकाची अक्कल आमच्यापेक्षा अधिक असण्याची शक्यता आहे. तसे झाले म्हणजे प्रयोग व्यापक होतील, त्याचे एक शास्त्र बनेल, अनेकाची अक्कल एखाद्या कामी लागली म्हणजे शास्त्र तयार होते. म्हणून ग्रामदानाचा झरा खडित होऊ न देता लाखो गावाचे ग्रामदान झाले पाहिजे मग आपण सरकारला सवाल करू शकू की "इतकी गावे पूर्ण मिळाली असून तुम्ही स्वस्थ कसे

बसलात ? ग्रामदानात मिळालेल्या गावातून सर्वोदयाचे काम करण्याची जबाबदारी एकट्या सर्वोदयवाल्याची च आहे का ?"

आमचे काम समस्या सोडवीत बसण्याचे नसून नवीन नवीन समस्या निर्माण करण्याचे आहे लाखो ग्रामदाने प्राप्त करून आम्ही सरकार, काँग्रेस आणि कम्युनिस्ट यांच्या समोर एक मोठे प्रश्नचिह्न निर्माण करू इच्छितो आम्ही प्रश्न उत्पन्न करीत जाऊ आणि ईश्वराच्या मदतीने जग ते प्रश्न सोडवीत जाईल सर्वोदयाचा विचार ही विनोबाच्या बापाची इस्टेट नाही काही गावात नमूना उभा करणे हे *माझे काम* असले *तरी ग्रामदाने मिळवीत जाऊन* देशापुढे प्रश्नचिह्न उभे करणे हे माझे मुख्य काम आहे मी पूर्णविराम नसून प्रश्नचिह्न आहे

■ ■ ■

अकिली ग्रामदानाचें फेरवाटप : २० :

(ओरिसातील अकिली नावाचे गाव ग्रामदानात मिळाले. त्या गावाची जमीन विनोबाच्या हस्ते पुनर्वितरित झाली त्यावेळी विनोबा म्हणाले)

"आज तुम्ही जे काम केले त्याने भगवताला परम सतोष वाटला आहे भगवताचा तुम्हाला आशीर्वाद आहे असे समजा. आज तुम्ही मडळींनी एक मोठे प्रेम-कार्य केले आहे ही घटना पाहून हि ज्याची ईश्वरावर श्रद्धा बसणार नाही तो करटा च म्हटला पाहिजे

एखाद्या खेड्यातील लोकानी साऱ्या गावाची जमीन दान देऊन टाकल्याची भारतातील ही घटना साऱ्या जगाच्या इतिहासात

अद्भुत समजली जाईल आजपर्यंत अशी घटना कोणाच्या ऐकिवात नाही या कार्यात कोणाची कोणावर जबरदस्ती नाही की दबाव नाही अशी कामे जबरदस्तीने होत नसतात माझ्या हस्ते सबंध गावाची जमीन वाटली गेल्याचे हे पहिले च उदाहरण आहे आता-पर्यंत अशी पूर्ण गावे १०० मिळाली आहेत अगदी पहिले ग्रामदान उत्तर प्रदेशातील मगरौठचे ते गाव आता हिंदुस्थानभर प्रसिद्ध झाले आहे ते गाव मी अजून पाहिले नाही त्या गावापासून एक मैलाच्या अतरावरून माझी पदयात्रा झाली होती त्या गावच्या लोकानी रस्त्यात माझे स्वागत करून मला ही आनदाची बातमी सागितली होती त्यानतर तुमच्या या प्रातात मिळालेले पहिले ग्रामदान मानपूरचे त्या गावी मला जाण्याचा सुयोग आला होता परतु त्या गावाची जमीन मी जाण्याच्या आधी च पुर्नवितरित झाली होती म्हणून सर्वस्वदान झालेल्या गावाचे फेरवाटप माझ्या हस्ते होणारे हे पहिले च गाव आहे

आपले वृद्ध पुढारी राजाजी म्हणाले होते की "भूदान-यज्ञ हा ईश्वरावर श्रद्धा दृढ करणारा यज्ञ आहे" आज या गावात मला ईश्वराचे प्रत्यक्ष दर्शन होत आहे ज्याचे कल्याण ईश्वराला करायचे असते त्याला तो सद्वासना देतो तो च सद्वासना देतो, प्रेरणा देतो, आणि सत्कर्म करवितो हे कार्य तुम्ही किंवा मी केले असे मला वाटत नाही हे कार्य ईश्वरानें च घडवून आणलें आहे असें मला वाटत

आता तुम्ही गावचे लोक एका कुटुबासारखे रहा कोणी खोटे बोलू नका, एकमेकाशी भाडू नका, सारे स्वच्छ रहा, आळस सोडा, व्यसनें सोडा, एकमेकाना मदत करा आणि सारे मिळून

ईश्वराचें नांव घ्या. आमच्या म्हणण्याप्रमाणें तुम्हीं मंडळींनीं एवढें मोठें काम केलें त्यामुळें आमची जबाबदारी वाढली आहे. तुम्हांला जरूर ती मदत करण्यास आम्ही तयार असलों तरी आम्ही तुम्हांला परावलंबी करूं इच्छित नाहीं. तुम्ही बलवान होऊन आपल्या बळावर प्रगति करावी असें माझें म्हणणें आहे. आम्ही प्रसंगीं सल्ला देऊं. कांहीं मदत हि करूं. परंतु तुम्हांला आतां आपल्या गांवांत उद्योग वाढविले पाहिजेत, गांवचें कापड गांवांत काढलें पाहिजे. गांवचे झगडे गांवांत च मिटविले पाहिजेत. त्याशिवाय ग्रामराज्य व्हायचें नाहीं.

■ ■ ■

: २१ :

प्रतिज्ञा

(समुद्राच्या तीरावर आणि तें हि भारताच्या थेट दक्षिण टोंकावर पोंचल्यानंतर विनोबांचें चिंतनशील चित्त उचंबळून आल्याशिवाय कसें राहणार ? आणि विनोबांचा विशेष हा कीं ज्या ज्या वेळीं चित्तावर विशेष परिणाम करणारी एखादी घटना घडते त्या त्या वेळीं ते एखादा नवीन संकल्प किंवा नवीन प्रतिज्ञा करीत असतात. गेल्या सहा वर्षापासून सूर्याप्रमाणें त्यांची अखंड परिव्रज्या चालू असतांना आणखी कोणत्या तपस्येच्या संकल्पाची अपेक्षा करायची ? परंतु भूमिदान सहाव्या हिश्श्यापासून सुरू होऊन आतां केवळ ग्रामदानापर्यंत च नव्हे तर समग्र प्रदेश-दानापर्यंत येऊन ठेपलें आहे. एक सबंध गांव जेव्हां ग्रामदानांत मिळालें तेव्हां च विनोबांच्या क्रांत बुद्धीला कळून चुकलें कीं असंख्य ग्रामदानें जरूर मिळूं शकतील. आणि असंख्य ग्रामदानें मिळूं शकल्यावर प्रदेशदान कां असंभव वाटावें ? म्हणजे शेवटीं सबंध भारत-दानापर्यंत हा विचार जाऊन पोंचतो.

हें ग्रामदान कशासाठीं ? तर ग्रामराज्याची कल्पना साकार व्हावी या साठीं. या ग्रामराज्य-स्थापनेची प्रतिज्ञा घेण्याची प्रेरणा विनोबांना कन्याकुमारीच्या वाळवंटांत झाली. पहांटे च विनोबा समुद्रावर फिरायला निघाले. दूर वाळूंत न बसतां लाटांनीं न्हाऊन

निघणाऱ्या एका खडकावर ते जाऊन बसले. बरोबरची मंडळी हि त्यांच्या आसपास होती. कोणी च कांहीं बोलत नव्हतें. महासागराच्या तरंगांचा गंभीर ओंकार-ध्वनि तेवढा वातावरणांत पसरला होता. पूर्वेकडे सूर्योदय होऊं लागला होता. सूर्योदयानंतर विनोबा धीर-गंभीर वाणीनें उद्गारले—)

"आज कन्याकुमारीच्या चरणापाशीं, हिंदी महासागराच्या तीरावर, आणि भगवान् सूर्यनारायणासमोर, मी अशी प्रतिज्ञा करतों कीं भारतामध्यें जोंपर्यंत ग्रामराज्याची स्थापना होत नाहीं तोंपर्यंत त्याच्या सिद्धीसाठीं सतत परिभ्रमण चालू ठेवून प्रयत्न करीत राहीन. हें कार्य सिद्धीस नेण्याचें बळ ईश्वर देवो अशी त्याच्या चरणीं मी प्रार्थना करतों."

या उच्चारणानतर एक लाट विनोबांच्या अंगावर तुषार उड-वून गेली, दुसरी त्याच्या चरणाना चाटून गेली, आणि तिसरीने त्याना अभ्यगस्नान घालून जणू प्रतिज्ञापूर्तीचा आशीर्वाद च दिला.

ग्राम-दानी मंडळींशीं चर्चा : २२ :

[एका ग्रामदान झालेल्या गावची काही प्रमुख मंडळी विनोबाना भेटायला आली होती त्यांच्याशी पुढील प्रमाणे संवाद झाला]

विनोबा — तुम्ही कोणत्या विचारानें ग्रामदान केले आहे ?

प्रतिनिधि — आमच्या गावातील गरीब लोकाना पोटभर जेवण मिळत नाही आम्ही विचार केला की आपल्याजवळ असलेले सर्वांनी वाटून खावे ग्रामदानामुळें आता तसे करण्याची संधि मिळाली आहे

वि — ग्रामदान हा पाया आहे त्यावर ग्रामराज्याची इमारत उभी करायची आहे आपले कापड, तेल, इत्यादि नित्योपयोगी वस्तु आपल्या गावात च तयार करायच्या असे तुम्ही ठरविल आहे काय ?

प्रतिनिधि — होय तसे ठरविलें आहे आणि त्याप्रमाणे आम्ही करणार आहोत.

वि — फार छान एक गोष्ट लक्षात ठेवा की या गावात आता ईश्वराशिवाय कोणा हि एका व्यक्तीची मालकी उरली नाही

प्रतिनिधि —आता आम्ही गावच्या जमिनीची वाटणी कशी करायची ?

वि — गावची सगळी मडळी मिळून जें ठरवितील तसे होईल गाव लहान असेल तर सगळ्या गावचे मिळून एक च शेत होऊ शकेल बयलूर गावात केलें त्याप्रमाणे चार भाग हि करता

येतील किंवा प्रत्येक घराला थोडी थोडी जमीन वाटून देता येईल तुम्हा मडळीना वाटेल त्याप्रमाणे प्रयोग करू शकता

प्रति —— आमच्यापुढे कर्जाचा फार मोठा प्रश्न आहे

वि —— आता कर्ज व्यक्तिगत राहणार नाही सारे गावचे कर्ज होईल आतापर्यंत जे कर्ज घेतले गेलें असेल त्याबद्दल सावकाराना सागू की "बाबानो, आतापर्यंत तुम्हाला व्याजाच्या रूपाने किती रकम मिळाली ती पहा काही रकम येणे राहिली असेल तर ती सपत्तिदान समजून सोडून द्याल तर चागलें होईल" ग्रामदान करून तुम्ही मडळीनी प्रेम प्रकट केले आहे सावकाराशी प्रेमाने बोलल्यास कदाचित् ते हि प्रेमाने काही सोडून देण्यास तयार होतील जे काय थोडे कर्ज राहील ते त्याच्याशी बोलून दर वर्षी पिकाचा एक हिस्सा ठरवून हप्ते-वदीने फेडता येईल काही मदत बाहेरून सपत्तिदानाच्या रूपात आणि काही सरकारकडून हि मिळविता येईल परतु यापुढे जर कर्जाची जरूर पडली तर ते मात्र सगळचा गावातर्फे काढले जाईल, व्यक्तिगत काढता येणार नाही

प्रति ——मुला-मुलीच्या लग्नाची देखील आम्हाला चिता असते

वि —— यापुढे लग्ने साऱ्या गावातर्फे होतील बाहेरच्या गावची मडळी तुमच्या गावात आपल्या मुली पाठविण्यास विशेष उत्सुक होतील कारण तुमचे गाव आता एक मोठें कुटुब झालें आहे असे त्याना वाटेल आपल्या मुलीला या गावात कशाची वाण राहणार नाही असा ते विचार करतील कुटुब मोठें बनल्यामुळे तुम्ही श्रीमत बनलात काही थोडचा गावात ग्रामदानें झाली

असल्यामुळे अशासारखे प्रश्न उत्पन्न होतात परतु पाच लाख गावातून जेव्हा ग्रामदान होईल तेव्हा लग्ने आणि कर्ज यासारखे प्रश्न च उरणार नाहीत त्यावेळी सावकाराचे हि हृदयपरिवर्तन होईल आणि सगळे कर्ज सोडून देण्यास ते तयार होतील जिथे व्यक्तिगत मालकी च राहिली नाही तिथे कर्ज तरी कसे राहणार? सूर्योदय झाल्यावर अधाराचे काय करायचे हा प्रश्न राहतो का?

प्रति —ग्रामदान झाल्यानतर शेजारच्या गावचे काही लोक आमच्या शेतातील पीक चोरायला आले होते

वि —मग तुम्ही काय केले ?

प्रति :—आम्ही त्याना पकडून त्याच्याजवळचे धान्य काढून घेतले आणि त्याना सोडून दिले आमच्या येथे ग्रामदान झाले असल्यामुळे आम्ही त्याच्यावर कोर्टामधे फिर्याद केली नाही

वि —चागलें केलें तुम्ही आता वेगवेगळे न राहता एक झाला आहात त्यामुळे चोराची भीति वाढेल की कमी होईल ?

प्रति —कमी होईल

वि —परतु आता असे करा गावात जर कोणी रात्री डाका घालायला आला तर त्याला पकडून सागा 'अरे बाबा, तू गरीब दिसतोस म्हणून चोरी करायला आलास तुला जर काही लागलें तर यापुढे तुला रात्री यायची गरज नाही दिवसा येत जा आम्ही तुला काम देऊ आणि खायला देऊ

प्रति —तसे केलें तर आसपासच्या गावातून किती तरी माणसे आमच्या गावात येऊ लागतील

वि —— येऊ द्या ना ? त्या मडळीना घेऊन तुम्ही त्याच्या गावी जा, आणि तेथल्या जमीन-मालकाना प्रेमान सागा "तुमच्या गावची दु खी कष्टी माणसे आमच्या गावात येतात तुम्ही देखील आमच्यासारखे ग्रामदान का करीत नाही ? " असे केल म्हणजे ग्रामदानाचा खूप प्रचार होईल देवानें काय एकट्या तुम्हाला च अक्कल दिली आहे ? त्याना नाही दिली ? ते ग्रामदान का करणार नाहीत ?

प्रति —— आमच्या गावात दोघे तिघे ग्रामदानाला तयार नाहीत त्याचे काय करायचे ?

वि ——त्याच्यावर खूप प्रेम करा त्याना सागा की " तुम्ही वेगळे राहू इच्छिता तर काही हरकत नाही तुमचे आम्ही पूर्ण रक्षण करू तुमची जमीन सोडून बाकीची जमीन आम्ही आमच्यात वाटून घेऊ तुम्ही तुमच्या शेतात कामाला बोलवाल तेव्हा मोठ्या प्रेमाने येऊ" आज जमीन-मालकाच्या शेतात काम करणारा मजूर मनापासून काम करीत नाही परतु ग्रामदानानतर त्या माल-काला कळून येईल की आपल्या शेताचे उत्पन्न वाढलें आहे, लोक प्रामाणिकपणे आणि प्रेमाने काम करू लागले आहेत अशा स्थितीत आपण हि त्याच्यात का सामील होऊ नये ? असे त्याला वाटू लागेल आपल्या गावातील भूमिहीनावर तुम्ही जसे प्रेम केलें तसे च या जमीन न देणारावर प्रेम कराल तर तुम्ही त्याला जिंकाल आपण सामील न झालो तर गाववाले आपल्यावर बहि-ष्कार टाकतील आणि आपल्या शेतावर कोणी कामाला येणार नाही ही शक्यता असताना हि हे लोक प्रेमाने आपल्या शेतात

कामाला येतात हे पाहिल्यावर त्याच्या सहज लक्षात येऊन जाईल की आता इतराच्या कल्याणात च आपले हि कल्याण आहे."

शेंवटी विनोबा म्हणाले, "तुम्ही ग्रामदान देऊन जे प्रेम व्यक्त केले आहे ते सतत वृद्धिगत करा आसपासच्या गावाना जेव्हा दिसेल की या गावचे लोक मिळून मिसळून काम करतात, आणि नीतीनें वागतात तेव्हा ते हि तुमच्या मागोमाग येतील. कोरापुट जिल्ह्यात काम करणाऱ्या एका कार्यकर्त्याचे नुकते च मला पत्र आलें आहे. त्यात तो म्हणतो की अनेक गावचे लोक आनदानें स्वत: होऊन भूदान कार्यालयात ग्रामदान देऊन जात आहेत. भलेपणाची हवा वेगानें पसरत असते म्हणून रोज सध्याकाळी देवाचे भजन करा म्हणजे तो तुम्हाला सद्बुद्धि देईल. देवाजवळ विपुल पडले आहे. तुम्ही मागत जा, तो देत च जाईल. आता ग्रामदानामुळे तामिलनाडची हवा च बदलून गेली आहे. देण्याची हवा सुरू झाली की दारिद्र्य सपले च समजा

■ ■ ■

ग्रामदान प्रश्नोत्तरी (१) : २३ :

प्र.:—भूमिहीनाना जमीन देणे आणि ग्रामदान यात काय फरक आहे?

वि.:—गावातील सर्व भूमिहीनाना जर जमीन मिळाली तर ग्रामदान आणि भूमिहीनामधें जमिनीचे वाटप यात बाह्यत: फारसा फरक राहणार नाही. तथापि ग्रामदान हे त्या वाटपापेक्षा श्रेष्ठ आहे. कारण ग्रामदानात सर्व जमीन गावच्या मालकीची होते. व्यक्तिगत मालकी संपते. जमीन अलग अलग कुटुबात

वाटून द्यायची की सामुहिक पद्धतीने कसायची हे गाववाल्यानी ठरवायचे आहे ग्रामदानात वाटपाची समस्या च राहत नाही. गाव एक कुटुंब बनते, आणि ग्राम-विकासाची मोठी सोय होते.

प्र —ग्रामदान झालेल्या गावात असलेली आपली जमीन ज्याने दान दिली त्याची ग्रामदान न झालेल्या दुसऱ्या गावात हि जमीन असेल तर तो मनुष्य ग्रामसभेचा सदस्य बनू शकतो का ?

वि —ग्रामदान झालेल्या गावातील सारी जमीन त्यानें दिली असेल तर त्या गावच्या ग्रामसभेचा तो सदस्य बनू शकतो. दोन तीन गावात त्याची जमीन असेल आणि त्या गावाचे ग्रामदान झाले असेल तर त्या त्या गावाच्या ग्रामसभेचा देखील तो सदस्य बनू शकतो परतु आपण त्याला शिफारस करू की तो जर एका च गावात राहतो तर इतर गावाचे सदस्यत्व स्वेच्छेने त्याने सोडावे हे चागले कारण इतक्या गावाच्या सभाना एक च व्यक्ति नेहमी हजर राहणे हि कठिण च आहे त्याने तर इतर गावात त्याला मिळणाऱ्या वाट्याचा हि हक्क सोडला तर चागलें होईल. पण तसा हक्क तो राखू इच्छित असेल तर त्या गावाने तो त्याला द्यावा

प्र —ग्रामदानी गावात राहणारी व्यक्ति गावाबाहेर नोकरी करीत असेल तर ते वेतन त्याने गावाला दिलें पाहिजे का ?

वि —अशा गोष्टी आपसात प्रेमाने सोडवायच्या आहेत. त्याला जर नोकरी असेल तर तो ग्रामदानातील जमिनीचा वाटा मागेल च कशाला ? वेतन कमी पडत असेल तर तो जमीन मागू शकेल परतु इतरापेक्षा कमी च मागेल

मुख्य मुद्दा असा की सर्वांनी गावाच्या उन्नतीच्या दृष्टीने विचार करायला हवा प्रत्येकजण आपल्यापुरता च विचार करू लागला तर ग्रामदानाचा विचार च खडित झाला असे समजावे ग्रामदानाचा विचार मातृ-भावनेवर उभा आहे

प्र —ग्रामदानी गावात ज्याने आपली जमीन दान दिली नाही त्याची जमीन गाववाले भाड्याने करू शकतील का ? आणि अमुक एक हिस्सा मालकाला दिला च पाहिजे असे कायदेशीर बधन राहील का ?

वि —शभर जमीनदारापैकी दोन जमीनदारानी आपली जमीन दान दिली नाही असे समजा ही सर्व जमीन ते लोक स्वत कसत नसून मजुरामार्फत कसत होते असे समजा कारण स्वत कसत असते तर ग्रामदानात सामील च झाले असते परतु ते सामील होत नाहीत याचा अर्थ त्याना स्वत जमीन कसायची नाही किंवा आपली जास्त जमीन सोडायची नाही ही जमीन आता गावातील लोक स्वतत्रपणे कसणार नाहीत ग्रामसभा त्या जमीनमालकाशी त्याबाबत ठराव करील आणि त्याची जमीन ते कसण्यास घेतील आणि त्याला योग्य तो मोबदला देतील पूर्वीच्या मजुरापेक्षा ग्रामसभा अधिक प्रामाणिकपणानें शेती करते असे त्याला दिसल्यावर कालातराने तो ग्रामदानात सामील होईल कारण गावाचे ज्यात हित आहे त्यात च आपलें हित आहे हे त्याला कळून येईल

प्र —एकदा ग्रामदान झाल्यानतर मागाहून काही लोकाना त्यातून अलग व्हायचे असेल तर होता येईल की नाही ?

वि.—हा प्रश्न च कसा उत्पन्न होतो ? ग्रामदान समजून उमजून प्रेमाने आणि खुषीने झाले असेल तर वेगळे होण्याची कोणाला इच्छा का होईल ? ग्रामदान झालेल्या गावाच्या बाबतीत कायदेशीर व्यवस्था हि बदलेल. त्यामुळे मागाहून कोणाला वेगळें व्हायची इच्छा झाली तर ते शक्य होणार नाही

प्र.—ग्रामदानी गावात व्यक्तिगत कर्जाबाबत काय व्यवस्था राहील ?

वि:—गावच्या लोकानी आपली जमीन आणि संपत्ति सर्वच्या सर्व गावाला अर्पण केली असेल तर सर्व कर्जे गावची सामूहिक बनतील. नवीन कर्ज कोणा हि व्यक्तीला काढता येणार नाही. जरूर च पडली तर असे कर्ज ग्रामसभा सामुहिक च काढील.

■ ■ ■

ग्रामदान-प्रश्नोत्तरी (२) : २४ :

प्र—केरळमधे हल्ली जी ग्रामदाने मिळत आहेत त्याना खऱ्या अर्थाने ग्रामदान म्हणता येईल का ? काही गावात फक्त हरिजन एकत्र येतात, इतर येत नाहीत, काही गावात फक्त भूमिहीन एकत्र येतात, तर काही गावात लहान जमीनदार आणि भूमिहीन एकत्र येतात, पण मोठे जमीनदार अलग च राहतात.

वि—ओरिसामधे हि असे च प्रश्न मला विचारण्यात येत असत. या प्रश्नाचे मुख्य स्वरूप समजून घ्या. आंब्याच्या झाडाला कैऱ्या लागल्या तरी 'आंबे लागले' असे आपण म्हणतो. त्या कैऱ्या

पिकल्या तरी त्याना आपण 'आंबे' च म्हणतो आंब्याच्या प्राथमिक आणि अंतिम अवस्थाच्या दरम्यान हि तो आंबा च म्हटला जातो एक आकार आला की नाव देण्यात येते साडी विणण्यास सुरवात झाली आहे परतु पूर्ण विणून व्हायची आहे असे समजा तुम्ही जर विणकराला विचारले की "तू काय विणतोस ?" तर तो उत्तर देईल "साडी विणतो" गहू दळले जातात पण आपण म्हणतो की "पीठ दळतो आहोत" कारण दळण्यातून शेवटी पीठ पडत असते याला च सस्कृतात "भविष्यत् वृत्ति" म्हणतात योगाची साधना करणारा हि 'योगी' आणि साधना पूर्ण झालेला हि 'योगी' च म्हटला जातो तसे सपूर्ण ग्रामदानापूर्वी गावातील काही वर्गानी स्वामित्व सोडले तरी ते ग्रामदान, आणि गावातील एकूण एक लोकानी स्वामित्व सोडले तरी ते ग्रामदान च पहिला प्रकार ग्रामदानाची सुरवात, दुसरा प्रकार ग्रामदानाची पूर्णता

परतु ग्रामदानाचा वास्तविक अर्थ काय ते नीट समजून घ्या एका गावात १०० लोकाजवळ जमीन आहे आणि ५० लोकाजवळ जमीन नाही असे समजा आता सार्‍या जमीन-मालकानी जरी आपली मालकी सोडली आणि भूमिहीनानी गावासाठी काही च दिले नाही तर ते पूर्ण अर्थाने ग्रामदान झाले असे म्हणता येणार नाही गावातील प्रत्येकाने आपल्यापाशी जे काय आहे ते गावाला समर्पण करणे याला ग्रामदान म्हणतात भूमिवानानी भूमि द्यावी, श्रमवानानी श्रम द्यावे, बुद्धिमानानी बुद्धि द्यावी अशा रीतीने प्रत्येकाने गावाला आपली शक्ति दिली पाहिजे भूमिहीन लोक भूमिहीन असले तरी श्रमवान आहेत आणि भूमिवान लोक भूमिवान असले तरी श्रमहीन आहेत

पुष्कळाना वाटते की ग्रामदान म्हणजे भूमिवानानी जमीन देणे आणि भूमिहीनानी जमीन घेणे. परतु ही अत्यत चुकीची कल्पना आहे. परमेश्वराने प्रत्येकाला दोन हात दिले आहेत. एक हात आहे घेण्यासाठी तर दुसरा हात आहे देण्यासाठी. ज्याच्याजवळ द्यायला काही च नाही असा अभागी प्राणी देवाने एक हि जन्माला घातला नाही ग्रामदानाची चळवळ म्हणजे प्रत्येकाने ग्रामसमाजाला "देण्याची" चळवळ.

गावातील भूमिहीन किवा गरीब लोक हे दयापात्र नसून गावाचे समान आणि सन्माननीय नागरिक आहेत ही गोष्ट ग्रामदानाने सिद्ध करायची आहे नदीच्या उगमाजवळ थेंब थेंब पाणी पडत असले तरी त्या थेंबात नदी बनविण्याची शक्ति आहे. नाल्यात पाण्याचा वेग दिसला तरी शेवटीं तो नाला च आहे. भूदानाची हि आपल्यापरी स्वतत्र किमत असली तरी ग्रामदानाची सर भूदानाला नाही ग्रामदानाने पाहता पाहता आध्यात्मिक क्राति होणार आहे.

प्र.—काही गावातील मोठे जमीनदार ग्रामदानात सामील तर होत च नाहीत, पण ज्यानी दान दिले त्याना फोडण्याचा प्रयत्न करतात. याबाबत काय करावे ?

वि —व्यक्तिगत मालकीला आज कायद्याचा पाठिंबा आहे. परतु आपले आदोलन खुषीनें आणि प्रेमानें स्वामित्व सोडण्याचे आदोलन आहे. मोठे जमीनदार स्वामित्व सोडतील तेव्हा लहान जमीनदार सोडायला तयार होतील असे पुष्कळाना वाटते. पण ते चूक आहे. मोठ्या जमीनदाराची मालकी छोटया जमीनदारानी च मजबूत केलेली असते. लहान जमीनदारानी आपापलें स्वामित्व सोडलें

की त्याचा नैतिक परिणाम मोठ्या जमीनदारावर झाल्याशिवाय रहायचा नाही आणि त्यानी स्वामित्व न सोडले तर स्वामित्व च त्याना सोडून जाईल। त्याचे स्वामित्व राहणे च शक्य नाही कारण आज त्याची जमीन मजूर च कसताहेत ग्रामदान झाल्यावर मजूर स्वतंत्रपणे जमीन कसणार नाहीत अशा स्थितीत ते काय करतील? श्रीमंताची श्रीमंती समाजाच्या सहकाराशिवाय टिकू शकत नाही म्हणून आज जरी ते सामील न झाले तरी काळाची हवा ओळखून पुढें मागें ते सामील झाल्याशिवाय रहायचे नाहीत

आम्ही मात्र सामील न होणाराविषयी धीर आणि प्रेम राखून वागले पाहिजे जो आज सामील होत नाही तो उद्या होणार आहे पेरणीच्या दिवसात कुणी आज पेरतो तर कुणी दुसऱ्या दिवशी पेरतो पण पेरल्याशिवाय कोणी च राहत नाही सावकार वगैरे लोक छोटया जमीनदाराना भडकवून देतील तर त्याला हि आपण तोड दिले पाहिजे कोरापुटमध अशी उदाहरणे झाली आहेत मी गाववाल्याना सागत असतो "तुम्ही भिऊ नका हा सारा खुषीचा मामला आहे तुम्हाला ग्रामदान परत घ्यायचे असेल तर घेऊ शकता मला त्याची फिकीर नाही मी विचार-प्रचार करीत राहणार आहे सूर्यासमोर अधार टिकत नाही त्याप्रमाणे ग्रामदानाच्या सत्य विचारासमोर विरोध टिकायचा नाही हृ सत्य आज ना उद्या देशाला कबूल करावे च लागणार आहे जागतिक युद्ध झाल तर तुमची पचवर्षीय योजना तुटून पडेल पण ग्रामदान टिकाव धरून राहील

■ ■ ■

सेवा-सेना आणि शांति-सेना

: २५ :

आजारपणात मनुष्याची चिंतनशक्ति दुर्बल होते असे सामान्यत मानले जाते परतु मला उलटा च अनुभव आला या महिन्यात मी खूप च आजारी झालो शरीराबद्दलचा भरवसा पूर्वीपासून च मानलेला नव्हता, पण आता ती जाणीव विशेष होत आहे तथापि चिंतनाची शक्ति मी बरी च अनुभवली

या आजारपणात जो मुख्य विचार सारखा मनात घोळत राहिला तो शाति-सेनेबाबतचा होय सरकार ही वस्तु नाहीशी झाली पाहिजे असे मी वारवार सागत आलो तो जणू मत्र च बनला आहे परतु सरकार नष्ट व्हायचे म्हणजे काय, ते नीट समजून घेतलें पाहिजे लोकानी स्वत चे रक्षण स्वत च करायला शिकले पाहिजे लोक-कार्यात सरक्षण ही मोठी वस्तु असते सरक्षण खाते नीट साभाळले गेले नाही तर लोक अनाथ बनतील म्हणून देशाची रक्षण-शक्ति प्रत्येक स्थानात असली पाहिजे या रक्षण-शक्तीला च मी शाति-सेना म्हणतो

हिंसक सेना आणि शाति-सेना यात पुष्कळ फरक आहे कवायत, शिस्त इत्यदि बाबतीत या दोन सेनाचे साम्य असले तरी मुख्य बाबतीत फार भिन्नता आहे हिंसक सेना, ज्या ठिकाणी तिचा मुळी च परिचय नसतो अशा ठिकाणी अधिक चागल्या प्रकारे काम करू शकते कारण तिथें गोळी चालविण्याचा प्रश्न असतो अशा वेळी परिचय नसण्याने कार्य चागलें साधते

उलट अहिंसक म्हणजे च शाति सेना परिचयाच्या क्षेत्रात च अधिक चागलें काम करू शकते ज्या प्रमाणाने एखाद्या क्षेत्रात

खोल सेवा केली असेल तो माणूस त्या ठिकाणचा उत्तम शाति-सैनिक बनू शकतो हिंदुस्थानचा एखादा माणूस उठेल आणि फ्रान्समधे शाति-सेनेचे काम करू म्हणेल तर ते जमणार नाही हा, एखादा व्यास भगवानासारखा नैतिक शक्तीचा पुरुष असेल तर गोष्ट वेगळी एरवी स्थानिक सेवक च स्थानिक क्षेत्रात शाति-सेनेचे काम करू शकतील

शाति-सेनेचे काम निसर्गोपचारासारखे असते रोग होणार च नाही, या गोष्टीकडे प्राकृतिक चिकित्सा अधिक ध्यान देते इतक्या ऊपर रोग झाला च तर शरीर-शुद्धीच्या द्वारे तो बरा करण्याचा प्रयत्न असतो त्या प्रमाणे च अशातता उत्पन्न च होणार नाही असा प्रयत्न करणे हे शाति-सेनेचे काम आहे. इतक्या ऊपर अशाति माजली तर त्या ठिकाणी स्वत चे बलिदान करणे हे शाति-सैनिकाचे कर्तव्य ठरते म्हणून शाति-सेनेचे नित्य-कार्य सेवा-सेनेच्या स्वरूपाचे राहील आणि विशेष प्रसगी ती शाति-सेनेचे काम करील.

आळी-आळीतून आमचे सेवक ग्रामदान, साहित्य-प्रचार, सफाई, रुग्ण-सेवा इत्यादि विविध सेवेचे काम करतील लोकाचा या सेवकावर विश्वास असेल अडचणीच्या वेळी आपण बोलावले तर हा मदतीला येईल अशी लोकाना खात्री वाटली पाहिजे. एखाद्या म्हातारीचा मुलगा आजारी असेल आणि तिने या सेवकाला रात्री जागायला बोलावले तर तो आनदाने जाईल आणि रात्रभर जागून सेवा करील असे सहृदय आणि सदा सर्वदा सेवेला तत्पर आपले शाति-सैनिक असतील. अशा सैनिकाचे ज्ञान वाढविण्यासाठी मधून मधून रिफ्रेशर कोर्सेस घेतले

जावेत, सेवा-कार्य उत्तम प्रकारे कसे करता येईल याचे ज्ञान अशा कोर्सेसमधून त्याना मिळावे.

सर्व-पक्ष-मुक्त आणि सदा सेवेला तत्पर अशा सेवकाची ही कल्पना तशी नवीन नाही काही लोक पक्षापासून मुक्त असले तरी ते विशिष्ट सेवा करणारे असतात परतु हा सेवक सर्व प्रकारची सेवा करणारा असेल गाढवावर कोणी किती हि ओझे लादावे, तो तक्रार करणार नाही तसा आमचा शाति-सैनिक असेल

केरळमधे असे एक हजार सेवक तयार करायचे आहेत त्याच्यासाठी शिक्षणाची योजना करावयाची आहे त्याच्या योग-क्षेमाची हि योजना करायची आहे भूदान, ग्रामदान, हे काम तर ते करतील च, परतु त्या पुढचे हि काम त्याना करायचे आहे हे सैनिक शहराशी हि सबध राखतील सामान्यत शहरातून च अधिक दगेधोपे होतात आमची कल्पना, आमचे विचार, शहरातील लोकापर्यंत पोचत च नाहीत ग्रामसेवक हा मुख्यत गावाची सेवा करील हे खरे असले तरी त्याला शहराची उपेक्षा करून चालायचे नाही शहरातून सपत्तिदान आणि साहित्य-प्रचार ही कामे विशेष होऊ शकतात शहरातील सपत्ति-दानाचा विनियोग थोडा शहरात होईल च, परतु अधिक खेड्यात होईल शहरात सेवा करण्यासाठी कॉलेजचे विद्यार्थी हि मिळू शकतात गावातून सर्वोदय-मडळ आणि शहरातून मित्र-मडळ स्थापन होतील सपत्तिदाते, मित्र-मडळे, आणि सर्वोदय-मडळे, या तिघानी एकत्र येऊन काम केले पाहिजे मुख्य मुख्य शहरे आपल्या ताब्यात असली

पाहिजेत शाति-सेनेच्या सेवकाची सेवाशक्ति वाढेल आणि व्यापक होईल या दृष्टीने जोर लावायला हवा

या शाति-सेनेची मुख्य शक्ति कोणती ? जनतेची समति हें या सेनेचे मुख्य बळ होय सपत्तिदान अनेकानी दिले आहे याचा अर्थ इतकाच की त्या त्या लोकाची समति आमच्या कामाला मिळाली परतु आपल्याला प्रत्येकाकडून समति मिळवली पाहिजे सरकारी कामासाठी आणि सैन्यासाठी जो कर वसूल करण्यात येतो तो अगदी बालापासून तो वृद्धापर्यंत वसूल करण्यात येतो. प्रत्येकजण कापड वापरतो त्या कापडावर कर आहे चालला पैसा सरकारकडे आपण पोस्टाची कार्डे वापरतो, रेल्वेने प्रवास करतो, या सगळयातून सरकारला पैसा मिळत असतो अशा रीतीने सरकारला प्रत्येक माणसाची समति मिळत असते

शातिसेना प्रभावी व्हायची असेल तर जनतेतील प्रत्येक व्यक्तीकडून अशी समति तिला मिळाली पाहिजे प्रत्येक घरातून 'समतिदान' मिळावे अशी माझी इच्छा आहे शाति-सेनेचे प्रत्यक्ष कार्य सपत्तिदानाच्या आधारे चालेल परतु शाति-सेनेचे खरं बळ 'समतिदानात' आहे यासाठी मी अशी सूचना केली आहे की दर महिन्याकाठी पाच माणसाच्या एका कुटुबातून स्वत कातलेल्या सुताची एक गुडी मिळावी या गुडीची किंमत वीस नये पैसे असेल म्हणजे प्रत्येक व्यक्तीकडून चार नये पैसे दर महिन्यास मिळतील हे मी पैशाच्या भाषेत माडलें तरी मला पैसे नकोत, श्रम हवा आहे असा श्रम प्रत्येक कुटुबातून मिळू लागला तर एक फार मोठी शाति होईल प्रत्येक घरात उत्पादन वाढेल एखादा म्हातारा किंवा आजारी मनुष्य देखील एक गुडी महिन्याची देऊ

शकेल. या एका गुडीने शाति-सेनेला आर्थिक मदत फारशी मिळेल असे नाही आर्थिक मदत तर संपत्ति-दानाने च मिळेल, परंतु नैतिक बळ या 'समति-दाना' ने मिळेल.

■ ■ ■

शांति-सेनेबाबत प्रश्नोत्तरें : २६ :

प्रश्न––लोक-सेवक आणि शाति-सैनिक यामधे काय फरक आहे ?

बि.––सत्याग्रही लोक-सेवकाची कल्पना मर्यादित होती. असे मेवक फार मिळतील अशी मी कल्पना केली नव्हती. काही नि.पक्ष, निष्काम सेवक लाभले तर ते जिल्हा-निवेदक व्हावेत अशी माझी कल्पना होती

परतु आता ही शाति-सेनेची कल्पना विशाल आहे. जितक्या म्हणून वयात आलेल्या व्यक्ति असतील त्या सर्व शाति-सैनिक बनू शकतात यात हि पुन. सेवा-सेना आणि शाति-सेना असा भेद आहे. शाति-सेनेमधें सेवा-सेनेतील च लोक असतील हे खरे असले तरी शाति-सैनिकाना सर्वोदय मडळाचे नैतिक आदेश मानावे लागतील. शाति-सैनिक एखाद्या विशिष्ट क्षेत्रात काम करीत असताना सर्वोदय मंडळाने जर त्याला अन्यत्र जाण्यास सागितले तर त्याने जायची तयारी ठेवली पाहिजे. सेवा-सेनेच्या सैनिकावर मात्र असे बधन राहणार नाही. परतु शाति-सैनिकावर तसे बधन राहील.

ही शाति-सेनेची योजना जर यशस्वी झाली तर तितक्या क्षेत्रापुरता सरकारचा सरक्षणाचा खर्च वाचेल. तो खर्च त्या

क्षेत्राच्या अन्य कामासाठी सरकारने द्यावा असे आपण सरकारला सागू तेवढ्या क्षेत्रात सरकारला पोलिस आणि मिलिटरी ठेवावी लागत नाही, असे झाले पाहिजे तर च खऱ्या अर्थाने ते क्षेत्र ग्राम-राज्य झाले असे म्हणता येईल

प्रश्न—शाति-सेनेच्या सैनिकाचा स्वतत्र गणवेश असावा काय ?

वि——सामान्यपणे विशेप गणवेष असू नये हे चागले. वेगळ्या गणवेपामुळें सर्वसाधारण जनतेहून ते अलग पडतील त्याने जनतेवर या लोकाची प्रतिक्रिया प्रतिकूल होईल आपले सैनिक समाजापासून वेगळे पडता कामा नयेत, ही मुख्य खबरदारी घेतली पाहिजे

शिस्त म्हणून ड्रील इत्यादि सैनिकाकडून जरूर करवून घ्यावी आग लागल्यावर लोकाची नुसती गर्दी झाली तर आग विझविण्याचे काम बिकट होते म्हणून शिस्तीची आणि पद्धतशीर कामाची सवय आपल्या सैनिकाना अवश्यक आहे त्याना चागली चागली भजने हि म्हणता आली पाहिजेत उत्तेजित जमावामधे जाऊन शातिपूर्वक भजन गाण्याने वातावरण निवळायला जरूर मदत होईल

■ ■ ■

सर्वोदय-मंडळें

: २७ :

(सबध केरळ प्रातासाठी म्हणून एक आठ व्यक्तीचे सर्वोदय-मडळ विनोबाच्या प्रेरणेने वनविण्यात आले या सर्वोदय मडळाचे कार्य आणि व्याप्ति या बावत विनोबानी पुढीलप्रमाणे स्पष्टीकरण केले)

"आम्ही सर्व भूदानसमित्यांचें विसर्जन केले असतां आतां हें 'सर्वोदय-मंडळ' कां स्थापन केले असे कित्येकाना वाटेल. परंतु तंत्र म्हणून समिति न नेमली तर काही व्यवहार चालविण्यासाठी योजना करावी च लागते. त्यासाठी श्रद्धास्थान असावे लागतें. परतु या मंडळात आणि समित्यात एक भेद आहे. लोकतंत्र पद्धतीत निवडणुकीने समिति निवडण्यांत येते तसा ह्या प्रकार नाही. निवडणुकात गटबाजी आणि पक्षोपपक्ष निर्माण होतात. येथें कोणाची निवडणूक वगैरे करण्याचा प्रश्न नाही. हे सर्वोदयाचें कार्य आहे. विनोबाला भूदानासाठी का कुणी निवडून दिले होते ? एका माणसाच्या मनांत विचार आला, त्याने काम सुरू केलें, लोकाना ते पसत पडलें आणि मंडळीनी ठिकठिकाणीं कामाला सुरवात केली. म्हणून विनोबा देखील कोणाला निवडून देत बसणार नाही त्याला अधिकार तरी कुणी दिला आहे ? मग आम्ही हे जे मंडळ स्थापन करतो तें काय आहे ? ते एक मित्र-मडळ आहे. आमचे व्यापक मित्र-मडळ भारतभर आहे च. परतु विशिष्ट क्षेत्रात कामाची योजना आखणारे हे छोटें मडळ राहील.

हे मडळ कामाची योजना करील आणि सत्याग्रही लोक-सेवक बनवील. हे लोक-सेवक आम्ही जी पचविध निष्ठा सागितली आहे ती मानणारे असतील हे मडळ बनविताना अमुक च माणूस का घेतला आणि अमुक च का घेतला नाही याचे उत्तर "अशोक-वन-न्याय," असे थोडक्यात देता येईल. 'सीतेला अशोक-वनात च का ठेवले ? आम्र-वनात ठेवले नाही म्हणून.'

आपल्याला चर्चा करीत बसायचे नसून अर्चा (पूजा) करायची आहे. संपत्तिदान येथे अल्प का होईना पण मिळालें

आहे दात्याची इच्छा असेल तर त्या सपत्तिदानाचा विनियोग कसा करावा याबावत हे मडळ सल्ला देऊ शकेल.

या मडळात काही वृद्ध लोक आहेत आणि काही तरुण आहेत. ते योग्य आहे, मी अनेकदा धनुष्य-बाणाची उपमा दिली आहे तरुण हे बाण आहेत आणि वृद्ध हे धनुष्य आहेत. धनुष्य-बाणाचा सयोग झाल्याने च कार्य होते प्रेरणा आणि आशीर्वाद देण्यासाठी वृद्ध असावेत आणि प्रत्यक्ष कार्य करण्यासाठी तरुण असावेत मला कुणी सागितले की दिल्लीच्या लोकसभेत महाभारतातले एक वाक्य लिहून ठेवले आहे **"न सा सभा यत्र न संति वृद्धाः"**–जिथे वृद्ध नाहीत ती सभा च नव्हे.

■ ■ ■

सर्वोदय-मंडळांचें कार्य : २८ :

आपापल्या प्रातात विशाल सेवा-सेना आणि शाति-सेना उभी करणे हे सर्वोदय मडळाचे मुख्य काम आहे. प्रत्येक शाति-सैनिकाला वेतन असले च पाहिजे असे नाही. घरचे खाऊन हि काम करणारे काही सैनिक असतील परतु जर वेतन द्यावे लागले तर ते देण्याची जबाबदारी स मडळाची असणार नाही सपत्ति-दात्यामार्फत सोय करून देण्याची खटपट हे मडळ करील इतके च.

ग्रामदानी गावात व्यवस्थित काम व्हावे अशी खटपट हे मडळ करील, परतु मडळ स्वत. काम अगावर घेणार नाही. सरकार, स से. सघ, खादी कमिशन, ग्राम-पचायत किवा सबधित व्यक्ति याच्याकडून काम करवून घेणे हे मडळाचे काम राहील.

सर्वोदय-मडळातील सर्व निर्णय एकमताने होतील कमीत कमी किती सभासद हजर असले पाहिजेत हे सर्वांनी मिळून ठरवावे परतु महत्वाच्या प्रश्नावर हजर असलेल्या आणि नसलेल्या हि प्रत्येक सभासदाचे जरूर तर पत्रद्वारा मत मागविण्यात यावे कोणता हि सभासद आपले भिन्न मत प्रकट करू शकेल परतु विशेष नैतिक मुद्दा नसेल तर त्याने विरोध करू नये. सैद्धांतिक प्रश्नाबाबत त्याने जरूर नकाराधिकार (व्हेटो) वापरावा इतरानी समजावल्यानतर हि जर एखाद्या सभासदाचा विरोध कायम असेल तर तो प्रश्न सोडून देण्यात यावा मी म्हणतो तसल्या सर्वोदय-मडळाची कल्पना ठिकठिकाणी अमलात आली तर एक प्रचड नैतिक शक्ति देशात निर्माण झालली दिसेल हे एक समुद्र-कार्य आहे गाधीनिधि त्या समुद्रातील एक बिदु ठरेल कारण सर्वोदय-मडळाला प्रत्येक घराचा पाठिंवा असणार आणि प्रत्यक घरातून सपत्तिदान त्याला मिळणार हे काम सुरवातीला सबध प्रातभर सुरू न झाले तरी हरकत नाही प्रातातील काही भागातून कामाची सुरवात होऊ शकते हळू हळू क्षेत्र वाढत जाईल आपल्याला शिवाजीसारखे काम करायचे आहे त्याने स्वराज्याची स्थापना केली ती साऱ्या भारतात किंवा सबध महाराष्ट्रात थोडी च केली ? जितका भाग त्याच्या ताब्यात होता त्यामधे त्याने स्वराज्याची स्थापना केली आणि नतर जो जो प्रदेश त्याने जिंकला तो तो आपल्या स्वराज्याला तो जोडत गला त्याप्रमाणे एकदम सबध केरळ आपल्याला व्यापता न आला तरी चालेल सुरवातीला कोझीकोड किंवा पालघाट सारख्या क्षेत्रात काम सुरू होईल तेवढ्या क्षेत्राची शाति-सेना स्थापन होईल परतु आपल्या कचेरीत सबध केरळचा नकाशा टागलेला असेल

आणि आपले स्वराज्य दिवसेदिवस व्यापक कसे होत जाईल याचा आपण प्रयत्न करीत राहू

अल्प शक्तीने व्यापक क्षेत्रात काम करू पाहणे याला म्हणतात केंद्रीकरण आणि जितकी शक्ति असेल तेवढ्या च क्षेत्रात काम करणे याला म्हणतात विकेंद्रीकरण प्रचार जरूर व्यापक क्षेत्रात करू शकता परंतु प्रत्यक्ष कार्य शक्तीप्रमाणे सीमित क्षेत्रात च केलें पाहिजे

■ ■ ■

ग्रामराज्यांत सरकारचें स्थान : २९ :

आज जगामध्यें प्रत्येक देशाचे वेगवेगळें सरकार आहे साऱ्या जगाचे एक राज्य नाही परंतु पुढें जेव्हा सगळ्या जगाचे मिळून एक राज्य बनेल, त्यावेळी प्रत्येक देश आपापला अंतर्गत कारभार पाहील आणि आंतर्देशीय बाबीबाबत हे जागतिक सरकार विचार करील या जागतिक सरकारचे काम इतके च की प्रत्येक देशाच्या सरकारला सल्ला देणे आणि जरूर तिथें मदत करणे. दोन देशाच्या बाबतीत एखादा प्रश्न उत्पन्न झाला तर हें जागतिक सरकार निर्णय देईल

याप्रमाणे च प्रत्येक गावात आपापला कारभार पाहण्यासाठी गावोगावचे एक सरकार असेल सरकार या गावच्या सरकारला सल्ला देईल; शिवा जरूर तर मदत हि करील दोन गावामध्यें एखादा प्रश्न निर्माण झाला तर हे सरकार त्याचा निर्णय देईल. थोडक्यात सांगायचे म्हणजे गावागावांची सरकारें ही मुळाशीत पुढें बनतील आणि प्रादेशिक सरकार हे धाग्या-

प्रमाणे, सूत्राप्रमाणे राहील. धाग्याला स्वतःचा सुगंध नसतो. सुगंध फुलाला च असायचा. उलट त्या फुलाचा च सुगध त्या धाग्याला थोडाबहुत लागायचा. परतु या फुलाना एकत्र ओंवण्याचें काम धागा करतो. त्याप्रमाणे प्रत्येक गांव हे फूल असेल आणि प्रादेशिक सरकार हा धागा असेल.

आज उलट स्थिति आहे. गाववाल्याना वाटतें आमच्या-पाशी काही च सत्ता नाही, काही च सुगंध नाही जी काय सत्ता किंवा जो काही सुगध आहे, तो सरकारच्याजवळ आहे. आम्ही गांवचे लोक दीन, हीन, दरिद्री, दुर्बल आहोत किती विचित्र दशा आहे ही! दूध, तूप, भाज्या, फळे, धान्य इत्यादि सर्व उत्पन्न करण्याची क्षमता गावकऱ्याची असून ते मात्र मानतात की आमच्यापाशी काही नाही!! त्याचे कारण एक च. गावात ऐक्य नाही. एकमेक एकमेकाची चिंता करीत नाही. सामूहिक भावना नाही. जो तो आपला च विचार करतो. मालक कमी दाम देऊन जास्त काम काढू पाहतो, तर मजूर कमी काम करून जास्त दाम घेऊ पाहतो, अशी दोघाच्या हितात रस्सीखेच चालू आहे गाडीचे दोन बैल असावेत, एक बैल दुसऱ्या बैलावर भार टाकू पाहतो आणि दुसरा त्याच्यावर भार टाकू पाहतो. अशा ओढाताणीत गाडी मात्र पुढें जात नाही. तसे आज गावाचे चालले आहे. मालक आणि मजूर याच्या ओढाताणीत गावाचे आणि देशाचे उत्पन्न मात्र वाढत नाही. आज गावात तेली उरला नाही, की विणकर उरला नाही. हे असे का झाले? तेल्याचे तेल महाग पडते म्हणून विणकर ते तेल घेत नाही. आणि विणकराचे कापड

महाग पडते म्हणून तेली ते घेत नाही मिळून दोघाचे हि उद्योग बद झाले

ग्रामदान झाल्यावर आपल्याला सारे ग्रामोद्योग उभे करावे लागतील गाव स्वावलबी झाला की पैशाची जरूर गावाला कमीत कमी राहील, गावातले शिक्षण गावात होईल गावातली भाडणे गावात मिटतील, त्यामुळ शहराचे किवा सरकारचे नियत्रण आपोआप च कमी होईल आज एकान प्रश्न विचारला की, "ग्रामदानी गावाचा सरकारशी काय सबध राहील?" मी म्हटले, "एक होता बाप तो विचारू लागला की, "माझा बापाशी सबध काय ?" तशासारखा च हा प्रश्न झाला "अरे, तू देखील बाप च आहेस ना ?" ग्रामदानात गाव होईल बाप आणि सरकार होईल मुलगा बापामार्फत ज्याप्रमाणे मुलाला बळ लाभते त्याप्रमाणे ग्रामदानी गावामार्फत सरकारला बळ लाभणार आहे प्रत्येक गाव बलशाली बनले की त्या देशाचे सरकार हि आपोआप बलशाली बनते, म्हणून मी म्हणत असतो की शक्तीचे अधिष्ठान सरकार नसून गावे आहेत परतु ग्रामदानी गावे च तशी अधिष्ठाने बनू शकतील

■ ■ ■

परिशिष्टें :—

१ पंचविध निष्ठेचीं कलमें

(१) सत्य, अहिंसा आणि अपरिग्रह यांवर माझी पूर्ण निष्ठा आहे. आणि त्या अनुसार जीवन व्यतीत करण्याचा प्रयत्न मी करीन.

(२) लोकनीतीच्या स्थापनेनें च जगांत खरेंखुरें स्वातंत्र्य नांदू शकेल, असा माझा विश्वास आहे. म्हणून सर्व तऱ्हेच्या पक्ष-निष्ठ राजकारणापासून व सत्ता प्राप्त करण्यासाठी चालणाऱ्या लटपटीपासून मी अलिप्त राहीन.

(३) कामनारहित बनून समर्पण भावनेनें मी लोकसेवा करीत राहीन.

(४) माझा अधिकांत अधिक वेळ व संपूर्ण चिंतन सर्वोदयाच्या–अर्थात भूदानमूलक, ग्रामोद्योगप्रधान, अहिंसक क्रांतीच्या कार्यांत मी खर्च करीन.

(५) मी कोणत्या हि प्रकारचा जातिभेद, पंथभेद किंवा वर्गभेद मानणार नाही.

२ ग्रामदानाचा अद्यावत आंकडा

३१ ऑगस्ट '५७ पर्यंत

राज्य	ग्रामदान-संख्या
आसाम	७७
आंध्र	७५
उत्कल	१८४७
उत्तरप्रदेश	१२
काश्मीर	०
केरळ	३०१
पंजाब-हिमाचलप्रदेश	०
पश्चिम-बंगाल	८
बिहार	९७
मुंबई	२३७
मद्रास	२२३
मध्यप्रदेश	२६
म्हैसूर	१५
राजस्थान	१४
ग्रामदानी गावांची एकूण बेरीज	२९३२

३ ग्रामदानाचा फॉर्म—

ग्रामदान-पत्र

गावाचे नाव—　　　　　　मौजा न—

तालुका—　　　　　　जिल्हा—

प्रदेश—

पू विनोबाच्या सागण्याप्रमाणे सारी जमीन, बुद्धि, व श्रम देवाचे—गावाचे—आहेत, ही गोष्ट मला पटली आहे आणि त्याप्रमाणे माझ्याकडे असलेल्या खाली लिहिलेल्या तपशिलाच्या जमिनीचा हक्क मी साऱ्या गाव समाजाकडे या माझ्या लेखाने अर्पण करीत आहे तसे च माझी सव बुद्धि व श्रम-शक्ति देखील गाव समाजाला अर्पण करीत आहे गाव-समाज जी व जेवढी जमीन कसण्याकरिता व उपभोगासाठी मला देईल ती मी खुशीने माझी सर्व शक्ति खर्च करून कसेन व गावच्या उत्पन्नात भर टाकीन माझ्या या विश्वासाला देव साक्षी आहे तारीख

गावाचे कुल क्षेत्र　,　कुटुब सख्या　　लोक सख्या

नाव—(सपूर्ण)　स न　क्षत्र　आकार　हक्काचा प्रकार

सह्या